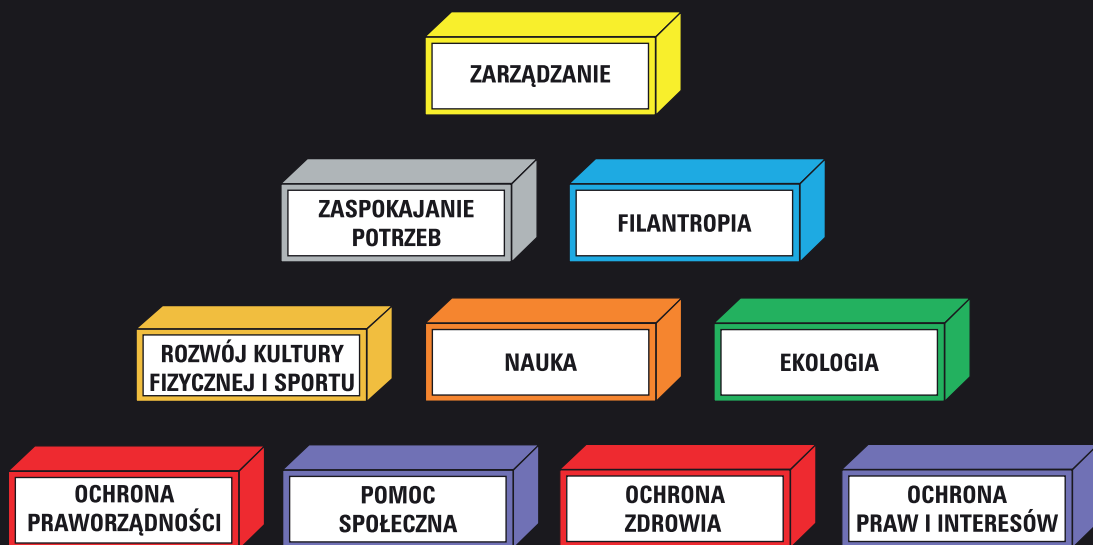

Anna Jach

Pozarządowy sektor niekomercyjny w Rosji w latach 2000–2018 Osobliwości funkcjonowania

**THE NON-GOVERNMENTAL,
NON-COMMERCIAL SECTOR IN RUSSIA
IN 2000–2018
PECULIARITIES OF FUNCTIONING**

**НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫЙ
НЕКОММЕРЧЕСКИЙ СЕКТОР В РОССИИ
В 2000–2018 ГГ.**

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

Anna Jach

**Pozarządowy sektor
niekomercyjny w Rosji
w latach 2000–2018**

ROSJA
Wczoraj, dziś i jutro
Polityka – Kultura – Gospodarka – Religia

Pod redakcją Joachima Dieca, Anny Jach i Michała Kuryłowicza

Tom 27

Anna Jach

Pozarządowy sektor niekomercyjny w Rosji w latach 2000–2018

Osobliwości funkcjonowania

**The non-governmental,
non-commercial sector
in Russia in 2000–2018**

Peculiarities of Functioning

**Неправительственный
некоммерческий сектор
в России в 2000–2018 гг.
Особенности функционирования**

Kraków 2019

© Copyright by Anna Jach , 2019

Recenzenci

prof. dr hab. Andrzej Czajowski
prof. dr hab. Konstantin Zawierszynski

Redakcja

Weronika Werewka

Rosyjska redakcja streszczenia

Grigorij Amnuel, firma EuroASK

Projekt okładki

Mirosław Jach

Indeks

Mirosław Jach

Publikacja dofinansowana przez
Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego

ISBN 978-83-8138-082-9 (druk)

ISBN 978-83-8138-202-1 (online, PDF)

DOI: <https://doi.org/10.12797/9788381380829>

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431-27-43, 12 663-11-67
e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:
www.akademicka.pl

Spis treści

WSTĘP	7
1. Przedmiot badań	7
2. Cel pracy i tezy	23
3. Stan badań i krytyka literatury	24
4. Ścieżka badawcza a materiał źródłowy	36
5. Struktura pracy i jej uzasadnienie	49
6. Problemy badawcze	51
ROZDZIAŁ I	
Organizacje pozarządowego sektora niekomercyjnego jako podmioty społeczeństwa obywatelskiego. Od zasady partycypacji obywatelskiej ku polityce publicznej	53
1. Rosyjski pozarządowy sektor niekomercyjny	53
2. Partycypacja obywatelska w państwie tzw. szarej strefy	64
3. Rosyjska polityka publiczna jako wyraz zarządzania państwem	106
ROZDZIAŁ II	
Prawne i organizacyjne ramy działalności organizacji pozarządowego sektora niekomercyjnego	143
1. Definicje i dopuszczalne podstawowe formy organizacyjno-prawne w świetle ustawodawstwa FR	150
2. Właściwości prawne funkcjonowania organizacji pozarządowego sektora niekomercyjnego	213
ROZDZIAŁ III	
Możliwości współpracy pozarządowego sektora niekomercyjnego z sektorem państwowym i jej elementy	289
1. Podstawy prawne współpracy	292
2. Obszary działalności organizacji niekomercyjnego sektora pozarządowego	331
3. Przestanki utrudniające rozwój współpracy na linii niekomercyjny sektor pozarządowy–państwo	360
4. Modele interakcji pomiędzy państwem a niekomercyjnym sektorem pozarządowym	376
ROZDZIAŁ IV	
Rosyjski model współpracy jako przykład synergii międzysektorowej w procesie budowy społeczeństwa obywatelskiego	409
1. Współpraca w zakresie tworzenia polityki publicznej	426
2. Współpraca w zakresie realizacji zadań polityki publicznej	469
3. Współpraca w zakresie infrastruktury i tworzenia warunków do społecznej aktywności	501
ZAKOŃCZENIE	529

The Non-Governmental, Non-Commercial Sector in Russia in 2000–2018. Peculiarities of Functioning	549
1. Introduction	549
2. Organisations of non-governmental, non-commercial sector as civil society subjects. From citizen participation to public policy	558
3. Legal and organizational framework for activities of organizations from the non-governmental, non-commercial sector	566
4. Possibilities for cooperation between the non-governmental, non-commercial sector and the public sector	571
5. Russian model of cooperation as an example of intersectoral synergy in the process of building civil society	579
6. Conclusion	592
Неправительственный некоммерческий сектор в России в 2000–2018 гг. Особенности функционирования.....	601
1. Вступление.....	601
2. Организации некоммерческого сектора как субъект гражданского общества. От принципа гражданского участия к публичной политике	612
3. Правовые и организационные основы организации негосударственного некоммерческого сектора.....	623
4. Возможности сотрудничества некоммерческого сектора с государственным сектором.....	629
5. Российская модель сотрудничества как пример межсекторальной синергии в процессе построения гражданского общества	639
6. Заключение.....	655
Podziękowania	665
Acknowledgements.....	667
Благодарности	669
Bibliografia / Bibliography / Библиография.....	671
Indeks / Index / Индекс.....	729
Wykaz organizacji / List of Organizations / Список организаций.....	745
Wykaz tabel / List of Tables / Список таблиц.....	757
Wykaz schematów i rysunków / List of Diagrams and Pictures / Список диаграмм и рисунков.....	759
Wykaz wykresów / List of Charts / Список графо.....	760

WSTĘP

1. Przedmiot badań

Zbadanie, czym jest pozarządowy sektor niekomercyjny, i przybliżenie uwarunkowań jego funkcjonowania we współczesnym świecie stanowią jedno z kluczowych pól eksplanacji, dzięki którym możliwe stanie się uchwycenie procesów modernizacyjnych poszczególnych państw i społeczeństw. Egzegeza przeobrażeń jest stałym elementem procesów poznawania mechanizmów, które w sposób pośredni bądź bezpośredni oddziałują na funkcjonowanie systemu politycznego. W odniesieniu do Federacji Rosyjskiej zadania te, w przeciwieństwie do przykładów innych demokratycznych państw, napotykają szereg problemów, które zasadniczo wynikają z głównego założenia decydentów rosyjskich o objęciu kontrolą wszelkich aspektów życia społecznego i prywatnego obywateli. Igor A. Isajew podkreśla, że w rosyjskim systemie politycznym owe dążenie okazało się stałą tendencją utrwaloną na drodze minionych doświadczeń i jako takie nie było dotychczas przez nikogo kwestionowane¹. Tym bardziej że w świadomości społecznej utrwaliło się przekonanie, że kraj znajdujący się w niepewnej pod względem ekonomicznym czy politycznym sytuacji z zapaści wydzwignąć jest w stanie tylko centralny ośrodek władzy o ugruntowanej dominującej pozycji władczej zarówno wobec pozostałych organów władzy, jak i obywateli. Źródłem takiego nastawienia we współczesnej Rosji był okres prezydentury Borysa N. Jelcyna, powszechnie nazywany przez Rosjan „epoką Smuty”². Nie może zatem dziwić, że zmiana na stanowisku włodarza Kremla w 2000 roku przez większość społeczeństwa została potraktowana w kategoriach przemiany jakościowej.

¹ И. А. Исаев, *История государства и права России*, Издательство Юристъ, Москва 2004, с. 218. W dalszej części pracy, jeżeli nie wskazano imienia i nazwiska osoby dokonującej tłumaczenia na język polski, tłumaczenia dokonała autorka – Anna Jach.

² A. Skrzypek, *Druga Smuta. Zarys dziejów Rosji 1985–2004*, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2004.

Pierwszą kwestią, na którą należy zwrócić uwagę, jest okres prezentowanego studium. Lata 2000–2018 obejmują czas od dojścia po raz pierwszy do władzy Władimira W. Putina, który w powszechnych wyborach uzyskał mandat do sprawowania urzędu prezydenta państwa. Wraz z tą zmianą uległy przeformułowaniu wektory tak zewnętrznej, jak i wewnętrznej strategii rozwoju państwa rosyjskiego. Model zaszczipiony przez nowego podówcza prezydenta okazał się elementem stałym reżimu, przede wszystkim ze względu na osobę samego szefa państwa. Przyczyna tego zjawiska leży w silnym utożsamieniu ośrodka władzy z osobą ją sprawującą. Jako jeden z elementów rosyjskiej kultury politycznej personifikacja posłużyła w pierw do restauracji starych, a następnie interioryzacji nowych wartości, które legły u podstaw rodzimego systemu aksjologicznego społeczeństwa rosyjskiego. Putin-polityk zaczął być postrzegany jako gwarant stabilizacji i *de facto* czynnik integrujący tak silnie sfragmentaryzowane państwo i społeczeństwo rosyjskie. Mimo wahnięć związanych z zaufaniem społecznym oraz głośno podnoszonych przez obywateli żądań rezygnacji z funkcji prezydenta państwa pozostaje on nadal zarówno dla swojego zaplecza, jak i społeczeństwa symbolem trwałości państwa rosyjskiego.

Na te 18 lat objętych analizą w kontekście funkcjonowania centralnego ośrodka władzy uosabianego przez prezydenta Putina składają się jego dwie pierwsze kadencje na urzędzie prezydenta (2000–2004 i 2004–2008), następnie okres „kancelerski” w ramach tzw. tandemokracji (2008–2012) i w końcu trzecia kadencja na urzędzie prezydenckim od 2012 roku oraz czwarta od 2018 roku. Z tego względu przyjęcie za okres badawczy 18 lat władztwa Putina, na którego osobę przesuwa się środek ciężkości silnej władzy, jest zabiegiem zrozumiałym i logicznym.

Przez ten czas przeobrażeniom ulegała strategia państwa wobec pozarządowego sektora niekomercyjnego, który ze struktury *de facto* pozostającej poza wszelką kontrolą ze strony władz, poprzez działania obliczone na jego „zinventoryzowanie” i podporządkowanie, zgodnie z wyżej przywołanym przekonaniem o omnipotencji władzy wykonawczej, przekształcił się w partnera, jeżeli nie w skali całego państwa, to w bardzo wielu podmiotach FR. W ten sposób wzajemne relacje pomiędzy sektorem pierwszym, reprezentowanym przez państwo, a sektorem trzecim, składającym się z organizacji pozarządowych, stały się egzemplifikacją dwu procesów przeobrażeń zachodzących, po pierwsze, wewnątrz i w otoczeniu systemu politycznego i, po drugie, wewnątrz i w otoczeniu społeczeństwa, które z czasem coraz bardziej nabierało „obywatelskości” (*гражданскость*).

O ile wybór przedmiotu badania nie stanowił problemu, o tyle koncepcja przeprowadzenia analizy już tak. Przedmiotem postępowania badawczego był oczywiście pozarządowy sektor niekomercyjny, nazywany także „trzecim sektorem”, „sektorem *non profit*” czy też niejednokrotnie określany jako „społeczeństwo obywatelskie”. Zapożyczano w tym celu elementy nomenklatury anglosaskiej (*non-governmental organizations, charitable organizations, non-profit organizations, voluntary sector* czy *independent sector*), jak również korzystano

z nazewnictwa stosowanego w wybranych państwach Europy Zachodniej, które nawiązuje do koncepcji wyjaśniających zróżnicowane postaci trzeciego sektora. We Francji nosi on nazwę *l'économie sociale*, przez które pojęcie rozumieć należy gospodarkę społeczną uosabianą przez spółdzielnie i gospodarkę wspólnotową. Z kolei w Niemczech zaangażowanie prywatnego sektora komercyjnego na rzecz świadczenia usług społecznych przy zachowaniu politycznej decentralizacji stało się możliwe dzięki zastosowaniu zasady subsydiarności. W podobnym duchu funkcjonuje pozarządowy sektor niekomercyjny we Włoszech, który wdrażając w życie postulaty prospołeczne, opiera się na zasadzie asocjacionizmu. W Szwecji natomiast fundamentem koncepcyjnym funkcjonowania sektora pozarządowego jest idea ruchów społecznych. Warianty włoski i szwedzki – na co warto zwrócić uwagę – opierają się na „lokalnej pracy organizacyjnej, budowaniu wspólnot i demokratycznej inkluzji”. Nie można przy tym nie zauważyć, iż każda z przedstawionych tu koncepcji stanowi odzwierciedlenie specyfiki danego społeczeństwa wraz z charakterystycznymi dla niego tradycjami „relacji pomiędzy państwem a społeczeństwem i pomiędzy trzecim sektorem a całą gospodarką”³.

Najbardziej rozpowszechnioną definicją sektora pozarządowego jest ta klasyczna, dotycząca organizacji *non profit* i sektora niekomercyjnego, która stanowi odbicie amerykańskiej tradycji pojmowania trzeciego sektora. Ponieważ znajduje ona jednak zastosowanie również na gruncie rosyjskim, to jej przywołanie jest w pełni zasadne. Zgodnie z nią pozarządowy sektor niekomercyjny tworzą organizacje, które:

1. mają charakter formalny lub nieoficjalny, to znaczy są w pewnym stopniu zinstytucjonalizowane, co oznacza również, ogólnie rzecz biorąc, że mają osobowość prawną;
2. są instytucjami prywatnymi, to znaczy odrębnymi od państwa i organizacji bezpośrednio powiązanych z rządem;
3. są niezależne w tym sensie, że muszą same określić zasady swojego działania i wyłonić władze kompetentne do podejmowania decyzji;
4. nie mogą rozdzielać dochodów pomiędzy swoich członków i kierownictwo;
5. muszą angażować wolontariuszy i darczyńców, zaś członkostwo w nich jest dobrowolne⁴.

Jak słusznie zauważył Ryszard Skrzypiec, podstawowymi instytucjami trzeciego sektora w tym modelu są: organizacje pozarządowe, niedochodowe, dobro-

³ H. Anheier, S. Mertens, *Sektor non profit w perspektywie międzynarodowej i europejskiej. Dane, teoria i statystyka*, [w:] *Trzeci sektor dla zaawansowanych. Współczesne teorie trzeciego sektora – wybór tekstów*, red. A. Gałązka, J. Herbst, tłum. J. Popowski, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2006, s. 72.

⁴ J. Defourny, P. Develtere, *Ekonomia społeczna. Ogólnoświatowy trzeci sektor*, [w:] *Trzeci sektor dla zaawansowanych. Współczesne teorie trzeciego sektora – wybór tekstów*, s. 27–28.

czynne, ochotnicze oraz fundacje. I choć nierzadko ich działalność jest znacząca pod względem ekonomicznym, to jednak z uwagi na zasoby finansowe, którymi dysponują, motywacje tych organizacji do angażowania się w działalność społeczną i sama działalność w większym lub mniejszym stopniu postrzegane są w kategoriach nieekonomicznych⁵.

Doświadczenia rosyjskiego trzeciego sektora w zakresie możliwości prawnych stanowią kopię rozwiązań europejskich, ale ich realizacja jest zasadniczo odmienna ze względów m.in. historycznych, kulturowych. Wdrażane dużo później z uwagi na specyfikę społeczno-ekonomicznego rozwoju społeczeństwa i uwarunkowań wewnątrzpolitycznych państwa i społeczeństwa rosyjskiego są postrzegane nawet przez samych obywateli FR jako konglomerat osobliwości. Jako wypadkowa zgoła odmiennie zachodzących przeobrażeń w obrębie systemu politycznego ulegał on procesowi hybrydyzacji, opartej na współwystępowaniu różnorodnych tradycji i czerpaniu z różnych źródeł. Koncepcja pozarządowego sektora niekomercyjnego postrzeganego przez pryzmat ekonomii, a co za tym idzie także efektywności i skuteczności zarządzania państwowego, stała się elementem strategii dopiero w konsekwencji dość boleśnie odczuwalnych długofalowych następstw obu kryzysów ekonomicznych (1998, 2008), które wstrząsnęły społeczno-ekonomicznymi posadami państwa. Na skutek tych okoliczności sięgnięto do tradycji europejskich, chociaż na gruncie rosyjskim istniały we wcześniejszych okresach państwowości takie praktyki. Zmiana wektora zarządzania z państwowego na społeczno-państwowy była następstwem zdefiniowania przez decydentów kluczowych stref aktywności, w których działalność sektora byłaby nie tylko pożądana, lecz wręcz niezbędna. Obszary te ujęto w kategorię **społecznie zorientowanych organizacji niekomercyjnych** (*социально ориентированные некоммерческие организации – СО НКО*). W ich ramach tworzące ów społecznie zorientowany sektor niekomercyjny instytucje, takie jak: spółdzielnie konsumenckie, stowarzyszenia, towarzystwa wzajemnościowe i społeczne fundacje zwłaszcza o zasięgu regionalnym i lokalnym nabrały charakteru „**społecznych przedsiębiorstw**” (*социальные предпринимательства*) i działają raczej na rzecz członków bądź szerszych społeczności niż dla maksymalizacji zysków inwestorów. Jak zauważa Marthe Nyssens, trzeci sektor postrzegany jest jako zbiór organizacji, których misją jest przynoszenie korzyści swoim członkom lub większej zbiorowości, a nie generowanie zysków dla inwestorów. W takiej perspektywie społeczny wpływ przedsiębiorstw społecznych (które zazwyczaj są organizacjami typu *non profit*) na obywateli jest nie tylko konsekwencją lub skutkiem ubocznym ich działalności gospodarczej, ale także ich motywacją samą w sobie⁶.

⁵ R. Skrzypiec, *Trzeci sektor w Europie*, [on-line:] www.ngo.us.edu.pl/skrypt/V – 9 IV 2019.

⁶ M. Nyssens, *The Third Sector and The Social Inclusion Agenda. The Role of Social Enterprises in the Field of Work Integration*, [w:] *The Third Sector in Europe. Prospects and*

Na tym gruncie wyłaniają się różnego rodzaju klasyfikacje organizacji tworzących rosyjski pozarządowy sektor niekomercyjny, przy czym, podobnie jak na Zachodzie, dominującą pozycję zajmują tu dwa ich typy: organizacje rzecznicze i usługowe. Organizacje rzecznicze (*advocacy*), będące głosem społeczeństwa obywatelskiego wobec instytucji władzy, wytwarzają publiczną przestrzeń dla aktywności dobroczynnej (*voluntary action*), zaś usługowe (*service*), dostarczające szeregu ważnych usług bądź społeczeństwu, bądź własnym członkom, wytwarzają przestrzeń dla pracy wolontariackiej (*voluntary work*). Chociaż faktycznie zachodzi tu wzajemne przenikanie się funkcji obu tych organizacji, to nadal w rzeczywistości rosyjskiej nie cieszą się one równoprawnymi przywilejami. Z punktu widzenia interesów decydentów mniej niebezpieczne, a co za tym idzie bardziej z założenia uległe wydają się struktury zajmujące się działalnością usługową. Stosunek do obu rodzajów formacji wypływa z różnicy w deklarowanych celach oraz faktycznie wpływających z nich zadań i wypełnianych w związku z tym funkcji: o ile pierwsze z nich – rzecznicze – ukierunkowane są na świadczenie usług w postaci udroźniania „kanału wywierania wpływu”, o tyle te drugie – usługowe – nastawione są na działalność, która pośrednio wpływa na poziom i jakość usług społecznych świadczonych w społeczeństwie. W konsekwencji one też w pierwszym rzędzie zostały otoczone opieką państwa, a nie te, które prowadzą działalność rzeczniczą⁷.

Ponieważ osobliwość organizacji rosyjskiej sfery społecznej determinuje rozdźwięk między potrzebami środowiskowymi obywateli a formalnie zaprojektowaną strukturą instytucjonalną powołaną do zaspokojenia owych potrzeb, stwierdzić należy, że istota tej rozbieżności odzwierciedla podstawowe sprzeczności charakteryzujące relację władzy i społeczeństwa w Rosji. Jako że potrzeba samoorganizującego się środowiska życia codziennego, rządzonego za pomocą jednoznacznych, zrozumiałych norm obywatelskich pozostaje w konflikcie z zależnością jego organizacji od instytucji społecznych, które wykorzystują przyznane im pełnomocnictwa władcze do arbitralnej regulacji praw obywatelskich, trzeba zwrócić uwagę na istnienie podziału instytucjonalnego: zarówno ci, którzy mają władzę, jak i zwykli obywatele zdeterminowani są do selektywnego stosowania i egzekwowania prawa⁸. W tych okolicznościach zainicjowano odgórnie szerszy projekt, ukierunkowany na poszukiwanie „swoich” ludzi wśród urzędników, który zaowocował zawarciem porozumienia w zakresie określonej wzajemności. Wypra-

Challenges, ed. S. P. Osborne, Routledge, London–New York 2008, p. 88, <https://doi.org/10.4324/9780203932827>.

⁷ M. Kiviniemi, *Conclusions. The State of Our Knowledge and Future Challenges*, [w:] *The Third Sector in Europe. Prospects...*, p. 360.

⁸ А. Д. Хлопин, *Российский социум: границы общностей и парадоксы их институциональной интеграции*, [w:] *Институциональная политология. Современный институционализм и политическая трансформация России*, ред. С. В. Патрушев, ИСП РАН, Москва 2006, ss. 377–398.

cowany pomiędzy stronami na bazie wzajemnego zaufania i wykraczający poza ramy publicznie wypełnianych funkcji konsensus nie tylko umożliwił ochronę przestrzeni prywatnej przed arbitralnym wykorzystaniem władzy przez urzędników poprzez wprowadzenie uprawnień w zakresie regulacji praw obywatelskich. Drugim następstwem takiego działania okazała się jasno wyartykułowana tendencja do przywracania kontroli nad tymi instytucjami państwowymi, które wymknęły się spod dotychczasowej kontroli, poprzez zastosowanie odpowiednich sankcji w sytuacji niewywiązywania się przez te instytucje ze swoich zobowiązań względem obywateli⁹. Z tego też powodu wynikła paląca potrzeba takiego uporządkowania bazy materialno-prawnej, aby przeciwdziałać takim praktykom. Proces ten został w zasadzie zainicjowany wraz z początkiem pierwszej prezydentury Władimira W. Putina, choć przybrał na sile dopiero w drugiej kadencji (2004–2008) i przyniósł nowelizację ustawodawstwa rosyjskiego w zakresie zarządzania państwowego. Ponieważ struktury państwowe nie były w stanie samodzielnie pokierować zadeklarowaną z początkiem XXI wieku modernizacją państwa w duchu bynajmniej nie jego demokratyzacji, lecz stabilizacji¹⁰, proces ten nie mógł nie objąć swym zasięgiem także sfer biznesu i pozarządowego sektora niekomercyjnego.

Pozarządowy sektor niekomercyjny rozpatrywany winien być w kontekście istniejącego systemu politycznego, który stanowi odzwierciedlenie przeobrażeń zachodzących w społeczeństwie. Jako element wtórny, konstytuujący go wypełnia szereg funkcji zarówno wobec społeczeństwa, jak i państwa, dostosowując się do wewnątrzpaństwowych uwarunkowań. Jeżeli zatem system polityczny wykazuje szereg właściwości, które sytuują go poza polem definicyjnym jego klasycznych ujęć, tożsamy proces zachodzić będzie w stosunku do trzeciego sektora. W związku z tym koncepcja przeanalizowania rosyjskiego pozarządowego sektora niekomercyjnego pod kątem osobliwości jego funkcjonowania znajduje swoje uzasadnienie.

Ze względu na fakt, iż Federacja Rosyjska znajduje się w stanie permanentnej transformacji, charakterystyczne dla niej będzie to, że zachodzące wewnątrz jej systemów politycznego, społecznego i gospodarczego procesy społeczne osiągają wysoki poziom żywołości. Następstwem takich przeobrażeń, obok oczekiwanych i pożądanых efektów, bardzo często są nietypowe fakty społeczne, przyjmujące postać wyjątków lub zdarzeń przypadkowych. Niestety równie często okazuje się, że właściwością polityki decydentów w stosunku do pojawiających się osobliwości jest taktyka ich lekceważenia. Wszystkie jednak razem ujęte te

⁹ А. Д. Хлопин, *Социум клик как российский тип социальной организации*, [w:] *Граждане и политические практики в современной России. Воспроизводство и трансформация институционального порядка*, ред. С. В. Патрушев, Российская ассоциация политической науки (РАПН), Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), Москва 2011, с. 70.

¹⁰ A. Skrzypek, *Putinada. Rosja – kraj kierowanej demokracji*, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014, s. 104.

wyjątkowe fakty w gruncie rzeczy prowadzą do destabilizacji dotychczasowego systemu zarządzania, wymuszając tym samym jego mniej lub bardziej bolesną ciągłą adaptację do zmieniającej się rzeczywistości.

W literaturze przedmiotu zjawiska „typowości” i „osobliwości” cieszą się niesłabnącym zainteresowaniem, albowiem na tle większości spraw i faktów o statusie stanów zwyczajnych lub oczywistych uwagę przyciągają te, które zaskakują swoją innością. Te ostatnie, zjawiska osobliwości, postrzegane są w kategoriach wyjątków, anomalii, obcości, skaz, zanieczyszczeń, niezwykłości, cudów, dziwów. Typowości i osobliwości reprezentują w tym przypadku dwie różniące się od siebie czasem, miejscami i sprawami społeczne rzeczywistości. Uwagę na dualistyczny obraz świata społecznego pod kątem występowania kategorii „swojskości” i „obcości” zwrócili uwagę Jurij Łotman i Boris Uspieński¹¹, jak również Mary Douglas i Zygmunt Bauman, którzy za obiekt badania obrali kolejno światy porządku, normalności i swojskości oraz chaos, anomalie i obcość¹². W sukurs tym rozważaniom przyszedł polski badacz Janusz Goćkowski, który przy odczytywaniu transformującej się rzeczywistości wyodrębnił trzy rodzaje treści lub schematów poznawczych¹³.

Tabela 1. Rodzaje treści – schematów poznawczych odczytywania zmieniającej się rzeczywistości

Rodzaj treści – schematów poznawczych	Charakterystyka
Oczywistości	Przeświadczenia, które mają status wiedzy pewnej, niebudzącej wątpliwości, założonej, a nie dowiedzionej, umożliwiającej postrzeganie świata poprzez ramy jakiegoś powszechnego wzoru
Zwyczajności	Przeświadczenia, które już wymagają uzasadnienia, ale nie zaskakują, są płaszczyznami konsensusu i organizują postrzeganie świata, operując schematami przypisującymi niektórym cechom rzeczywistości walor powszechności. Są instrumentami poznawczymi wykorzystywanymi w praktyce codziennej. Służą utwierdzaniu się słuszności sądów oczywistych

¹¹ J. Łotman, B. Uspieński, *„Odszczepienie” i „odszczepieństwo” jako pozycje społeczno-psychologiczne w kulturze rosyjskiej – na materiale z epoki przedpiotrowej („Swoje” i „obce” w historii kultury rosyjskiej)*, [w:] *Semiotyka dziejów Rosji*, red. B. Żyłko, tłum. B. Żyłko, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1993, ss. 62–77.

¹² Z. Bauman, *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2000, ss. 11–34; M. Douglas, *Czystość i zmaza. Analiza pojęć nieczystości i tabu*, tłum. M. Bucholc, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2007, *Seria Antropologiczna*.

¹³ J. Goćkowski, *Definicja sytuacji w perspektywie antropologii wiedzy*, [w:] *Oglądy i obrazy świata społecznego*, red. J. Goćkowski, P. Kisiel, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 1997, s. 167.

Rodzaj treści – schematów poznawczych	Charakterystyka
Osobliwości	Przeświadczenia, które wymagają wyjścia poza ogólne schematy, burzą ład epistemiczny, dziwią swoją odmiennością względem zwyczajności, stanowią przeciwstawienia dla oczywistości

Źródło: opracowanie własne na podstawie: W. Gumuła, *Teoria osobliwości społecznych. Zaskakująca transformacja w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008, s. 13.

Na gruncie tych rozważań warto pamiętać, że organizacje pozarządowego sektora niekomercyjnego, stanowiąc jeden z kluczowych elementów systemu politycznego, podlegają takim samym przeobrażeniom jak system i społeczeństwo. Z racji tego trzeci sektor należy badać nie tylko pod kątem występujących typowości relacji pomiędzy tymi podmiotami, lecz także osobliwości, które w praktyce tworzą funkcjonujący system społeczny, stają się jego składnikami, a nie wyizolowanymi faktami. Jak podsumowuje Wiesław Gumuła, bliskie sąsiedztwo występujących schematów poznawczych w pewnych okolicznościach staje się zapowiedzią dynamicznych zmian, których ramy tylko w pewnym stopniu wyznaczają dotychczasowe prawidłowości. Pojawiają się również nowe zaskakujące prawidłowości, które biorą początek w osobliwościach ustrojowych. Przebieg transformacji ma więc w sobie coś z „prawa niespodzianki”, jako że na początku tego procesu niezwykle trudno jest przewidzieć, w jakim stopniu i do której części zasobów osobliwych odwołają się jednostki i zbiorowości, dążąc do zmian lub się im przeciwstawiając¹⁴.

Teoretyczną bazą dla przybliżenia zjawiska osobliwości pozarządowego sektora niekomercyjnego w Rosji będzie sformułowana przez Piotra Sztompkę koncepcja ram życia społecznego, którą wyznaczają cztery wymiary struktur społecznych: 1. normatywne, 2. idealne (mentalne), 3. interesów społecznych i 4. interakcyjne.

1. **Struktura normatywna** stanowi „sieć relacji pomiędzy występującymi w obrębie organizacji regułami działania różnych osób zajmujących różne pozycje. Pod tym względem całościowa charakterystyka struktury to zgodność, wzajemna komplementarność, symetryczność tych reguł, precyzyjne rozgraniczenie kompetencji, sensowny podział pracy”¹⁵. To czysto formalne zaprezentowanie cech normatywnej struktury życia społecznego, choć może dawać złudzenie harmonijności, w rzeczywistości ma naturę chaotyczną. Reguły działania są zazwyczaj wzajemnie niezgodne, nieprzystające do sie-

¹⁴ W. Gumuła, *Teoria osobliwości społecznych. Zaskakująca transformacja w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008, s. 18.

¹⁵ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2012, s. 174.

bie, blokujące się nawzajem, zaś ich kompetencje – zachodzą na siebie¹⁶. Ta warstwa życia społecznego określana jako normatywna zawiera się w części poświęconej regulacjom prawnym odnoszącym się do funkcjonowania pozarządowego sektora niekomercyjnego w Rosji.

2. **Struktura idealna** życia społecznego, określana również jako mentalna, tworzy z kolei „sieć relacji pomiędzy występującymi w obrębie organizacji przekonaniami i poglądami osób zajmujących różne pozycje. Tutaj znów występuje istotna różnica między strukturami homogenicznymi pod względem przekonań, niezależnie od ich treści, oraz organizacjami heterogenicznymi pod tym względem”¹⁷. O ile te pierwsze charakteryzuje konsensus, o tyle te drugie – pluralizm poglądów. Różnica sprowadza się do tego, czy poglądy i przekonania charakterystyczne dla partnerów organizacji są szerzej znane, czy też nie. W tym przypadku zatem można stwierdzić, że struktura idealna stanowi odwzorowanie systemów przejrzystych w odniesieniu do homogenicznego układu bądź systemów sekretnych, jeżeli jest mowa o wymiarze stosunków heterogenicznych¹⁸. Można ją określić jako świadomość zbiorową lub społeczną. Egzemplifikację tej strony sfery życia społecznego społeczeństwa rosyjskiego stanowi wspólny system aksjologiczny w odniesieniu do procesu postrzegania rzeczywistości społeczno-politycznej, decydentów, zajmowanych przez polityków stanowisk, które zgodnie z głęboko podzielaną tradycją ulegają personifikacji, strategii zarządzania państwem bądź określonym terytorium, instytucji politycznych i społeczeństwa obywatelskiego, lecz także w stosunku do postrzegania samego siebie jako jednostki żyjącej w *socium*. Wartości te znajdują wyraz w różnego rodzaju deklaracjach, programach czy dokumentach założycielskich poszczególnych organizacji pozarządowego sektora niekomercyjnego, które wspólnie z innymi instytucjami społeczeństwa obywatelskiego tworzą ową strukturę społeczną.
3. Kolejna struktura ukierunkowana na zwiększenie szans na dostęp do społecznie cenionych dóbr, a więc przywilejów lub upośledzeń, odnosi się do sfery życia społecznego zorientowanej na zaspokajanie potrzeb. **Wymiar interesów** może przybierać charakterystyczne kształty niezależnie od tego, o jakie interesy chodzi, co w praktyce przekłada się na polaryzację stanowisk w sytuacji interesów zbieżnych lub podobnych do siebie, jak również gdy są one odmienne. Przykładem organizacji o zbieżnych oczekiwaniach jest rodzina, w ramach której znaczna pula interesów nie tylko jest wspólna, lecz także odnosi się do wszystkich jej członków¹⁹.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

W podobnym duchu działają formacje społeczne rosyjskiego sektora pozarządowego, które pod względem deklarowanych celów zachowują względną jednomyślność – organizacje ekologiczne czy organizacje ochrony praworządności. Natomiast przykładem struktury o przeciwnych oczekiwaniach może być rząd, gdzie każdy resort usiłuje przeforsować własne postulaty i uzyskać największe środki na ich realizację. Proces ten z kolei w sposób bezpośredni przekłada się na funkcjonowanie powoływanych odgórnie instytucji społeczeństwa obywatelskiego, które nie znajdują wspólnego mianownika z powoływanymi oddolnie różnego autoramentu strukturami społecznymi. Jeżeli potraktujemy w tym przypadku państwo jako organizację, w której występują na szeroką skalę nie tylko odmienne, ale także nierówne interesy i szanse życiowe związane z zajmowanymi w jej obrębie pozycjami, mamy wówczas do czynienia z nieegalitarną strukturą organizacji. Polaryzacja interesów i potrzeb w obrębie rosyjskiego systemu i społeczeństwa jest zjawiskiem permanentnym, któremu nie są w stanie zaradzić obecnie rządzący.

Ten model struktury, idąc śladem rozważań Ralfa Dahrendorfa, nazwać możemy „imperatywnie skoordynowanymi zrzeszeniami” (*imperatively coordinated associations*)²⁰, którą to strukturę charakteryzuje nieuchronna sprzeczność interesów pomiędzy przełożonymi i podwładnymi, zarządzającymi i pracownikami. Grupy społeczne w różnych stowarzyszeniach są połączone ze sobą poprzez wspólne interesy. Dahrendorf wyjaśnia, że ukryte interesy są naturalne i powstają nieświadomie w konflikcie między rządzącymi a rządzonymi. Określa interesy jawne jako ukryte, gdy są realizowane. Podsumowując, Dahrendorf uważa, że rozumienie władzy (*authority*) jest kluczem do zrozumienia konfliktu społecznego.

Gdyby spojrzeć na organizacje pozarządowego sektora niekomercyjnego jako reprezentantów grup interesu, w ramach ciekawej perspektywy jego funkcjonowania w szeroko definiowanej koncepcji konfliktu, to trzeba wskazać na następujące pozycje, które owe grupy mogą zajmować. Dążąc do artykulacji swoich interesów, quasi-grupy (*quasi-groups*), grupy interesu (*interest groups*) i grupy konfliktowe (*conflict groups*) stają się uczestnikami konfrontacji pomiędzy warstwami „dowodzenia” (*command class*) i „posłuszną” (*obey class*) społeczeństwa rosyjskiego. Jeżeli quasi-grupy są „agregatami zasiedziałyich stanowisk o identycznym znaczeniu dla roli”²¹, zaś

²⁰ R. Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford University Press, Stanford, California 1959, p. 138.

²¹ G. Ritzer, *Sociological Theory*, McGraw-Hill, New York 2008, pp. 266, 268; A. Kenneth, *Contemporary Social and Sociological Theory. Visualizing Social Worlds*, Pine Forge Press, Thousand Oaks 2006, p. 164.

grupy interesów wywodzą się z quasi-grup i są zorganizowane jako struktury członkowskie o określonych formie organizacyjno-prawnej, programie lub celu, to główna różnica w ich postrzeganiu przejawia się w tym, że grupy interesu są w stanie zorganizować się i mieć poczucie „przynależności” lub tożsamości²². Rozważania Dahrendorfa znajdują potwierdzenie w odniesieniu do perspektywy, zgodnie z którą pozarządowy sektor niekomercyjny, bardzo często podejmując się roli pośrednika w społecznych relacjach pomiędzy ośrodkiem władzy a społeczeństwem, odgrywa *de facto* rolę grup interesu i/lub grup nacisku. Nie jest to oczywiście właściwość charakterystyczna wyłącznie dla obszaru rosyjskiego, jednakże w tych uwarunkowaniach jego usytuowanie względem władzy zależne jest w pierwszym rzędzie od stosunku decydentów wobec sektora społecznego.

4. Ostatnią prezentowaną strukturą życia społecznego, prócz wspomnianych uprzednio: 1. normatywnej; 2. idealnej (mentalnej); 3. struktury interesów społecznych, jest **wariant interakcyjny**, zakładający typowe formy komunikacji między osobami zajmującymi różne pozycje w organizacji. Właściwością tych relacji jest otwartość nierozłącznie powiązana z łatwością nawiązywania kontaktów i ich podtrzymywania. Może jednak wystąpić proces odwrotny, skutkujący licznymi przeszkodami i ograniczeniami utrudniającymi ową komunikację²³. Tam, gdzie mamy do czynienia z zaufaniem pomiędzy członkami danej organizacji, podbudowanym wcześniejszymi praktykami, występują struktury otwarte. W przypadku państwa autorytarnego o dziedzictwie ustroju komunistycznego, takiego jak Rosja, nie wykształciły się modele struktur tak otwartej, jak i zamkniętej, lecz model mieszany – przejściowy pomiędzy rozwiązaniami demokratycznymi a autorytarnymi.

Opierając się na wypracowanych koncepcjach tożsamości strukturalnej systemu oraz społecznej tożsamości jednostek, stwierdzić należy, że struktury społeczne są swoistymi zasobami dla uczestników życia zbiorowego, o ich kapitał społeczny trzeba dbać i można się nim posługiwać. Natomiast w przypadku zachodzącej transformacji systemu, w której czynny udział jako aktorzy biorą struktury społeczne, podkreślić trzeba, że szanse jej powodzenia, bez względu na przyjęty wektor zmiany, zależą tak od zewnętrznych wpływów, jak i od wewnętrznego potencjału zmian społecznych. W toku przeobrażeń uwidaczniają się jednakże nie tylko zjawiska o charakterze wspomnianej uprzednio typowości, czyli struktury pospolite, lecz również struktury osobliwe – osobliwości. Przywołane w niniejszym studium zjawisko osobliwości można scharakteryzować w następujący sposób:

²² *Ibidem*.

²³ P. Sztompka, *op. cit.*, s. 175.

1. Pojęcie osobliwości bliskie jest m.in. pojęciom wyjątkowości, niezwykłości, dziwności, obcości, oryginalności, rzadkości, lokalności, częstkowości.
2. Wiele osobliwości przesądza o swoistych właściwościach systemu, w którym funkcjonują, a więc nie można im odmówić cechy istotności (choćby pierwotne ontologicznie, a więc niezbędne dla tożsamości systemu, są typowe i powszechne więzi społeczne).
3. Wyjątkowość i częstkowość odróżnia osobliwości od struktur pospolitych, które są typowe i powszechne w skali systemu społecznego – co z kolei prowadzi do wniosku, że typowości są więziami społecznymi, które obejmują cały system.
4. Pojęcie osobliwości społecznych nie ma charakteru samoistnego czy też pierwotnego, lecz wtórny i kontekstualny, jako że jest definiowane przez odwołanie się do relacji z pojęciami obejmującymi szersze klasy faktów społecznych²⁴.

Reasumując, przyjąć należy, że osobliwościami społecznymi są takie składniki systemu społecznego, które: po pierwsze, „są częstkowymi faktami społecznymi o lokalnym zasięgu, podczas gdy typowości społeczne przenikają cały system”; po drugie, „są faktami społecznymi o strukturze zasadniczo różniącej się od struktury kontekstu społecznego, w którym się znajdują”; po trzecie, „pozostają w nietypowych relacjach z systemem oraz innymi jego składnikami”; po czwarte, „są relatywnie rzadkimi faktami w porównaniu z typowościami, przez co nabywają status wyjątków”. Innymi słowy mówiąc, osobliwości naruszają ład otoczenia, przekształcając się w **enklawy alternatywnego porządku**²⁵.

W odniesieniu do pozarządowego sektora niekomercyjnego i jego funkcjonowania w rosyjskiej rzeczywistości XXI wieku śmiało można stwierdzić, że na porządku dziennym występują mentalne (idealne), normatywne, interakcyjne lub stratyfikacyjne fakty społeczne. Mocno zakorzenione w mentalnym i normatywnym wymiarze społeczeństwa rosyjskiego najczęściej przyjmują postać: niezwyklej wizji i obrazów życia społecznego, kategorii, które nie przystają do upowszechnionych schematów poznawczych, nietypowych ról, instytucji i procedur społecznych, ekskluzywnych praktyk społecznych czy nietypowych związków pozycji społecznych, które nie przystają do swojskiego układu dystansów społecznych.

Pierwotnym wobec pozostałych elementów kształtujących warunki środowiskowe dla funkcjonowania pozarządowego sektora niekomercyjnego w Rosji jest system prawny. Niewyczerpanymi zasobami dla dzisiejszego, ukształtowanego na drodze ewolucji jego modelu pozostają doświadczenia rozwiązań prawnych systemu, począwszy od czasów Rosji przedrewolucyjnej, poprzez okres sowiecki, na dobie rozwiązań charakterystycznych dla epoki postkomunistycznej

²⁴ W. Gumuła, *op. cit.*, ss. 31–32.

²⁵ *Ibidem*.

skończywszy. Nie stanowi on zatem jednolitego wytworu działalności prawodawczych organów, ale mocno zróżnicowany amalgamat rozwiązań prawnych, silnie uwarunkowany działaniami poszczególnych ośrodków decyzyjnych wobec problemów bieżącej dla danego okresu polityki wewnętrznej.

Powyższy opis odnosi się również do regulacji prawnych definiujących funkcjonowanie sektora społecznej aktywności we współczesnej Rosji. Ustawodawstwo warunkujące jego występowanie w rosyjskiej rzeczywistości jest właśnie wynikiem uzależnienia sfery społecznej od sfery politycznej. Dlatego, poddając analizie uwarunkowania prawne działalności organizacji pozarządowego sektora niekomercyjnego, należy podkreślić ten element rosyjskiego systemu politycznego – silne podporządkowanie wszystkich obszarów życia społecznego, kulturalnego i gospodarczego woli politycznej ośrodka decyzyjnego. W zależności od ukierunkowania celów politycznych decydentów polityka wobec sektora pozarządowego charakteryzuje się ujęciem sinusoidalnym, co wskazuje na występujące na przemian podejście albo wspierające, albo negujące istotę jego obecności i konieczności działania. Obecność struktur państwowych jako stały i niekwestionowany element badanej rzeczywistości jest nie tylko zauważalna, ale wręcz niezbędna dla efektywnego funkcjonowania państwa. Wszystko jednak sprowadza się do oceny stopnia dominacji sektora rządowego nad dwiema pozostałymi sferami aktywności państwa i społeczeństwa. Będzie ona możliwa właśnie dzięki prześledzeniu w pierwszym rzędzie procesu legislacyjnego, który nadaje ramy i określa stopień (nie)zależności wszystkich trzech sektorów od siebie oraz podstaw prawnych funkcjonowania i kooperacji. Prowadzi to także do zadania pytań o naturę obowiązującego reżimu politycznego, w ramach którego działają niezależne stowarzyszenia: czy warunkiem ich istnienia jest funkcjonowanie państwa demokratycznego? Jak kształtują się ramy prawne i prawa obywatelskie stanowiące *conditio sine qua non* państwa demokratycznego, za które, w myśl Konstytucji FR z 1993 roku, uznawane jest Rosja? Czy w państwie o hybrydalnym reżimie władzy istnienie sektora społecznego jest niezbędne?

Skoro za efektywne państwo uznać możemy takie, w którym te trzy sektory nie tylko ze sobą współgrają, ale także stanowią „zdrową” przeciwwagę dla siebie nawzajem, pytanie następne odnosi się do kwestii realizowanych przez organizacje trzeciego sektora zadań, które z kolei wynikają z wypełnianych przez nie funkcji. Ponieważ każde odkształcenie w tym obszarze skutkuje zaburzeniami w obrębie funkcjonowania nie tylko państwa jako takiego, ale też każdego z tych sektorów, zatem w obrębie zainteresowań znajdzie się analiza rosyjskich uwarunkowań prawnych, stanowiących fundament działalności organizacji społecznych w dzisiejszej Rosji, z zastrzeżeniem jednak, że oparta ona będzie na podejściu decyzyjnym, albowiem odpowiada ono tradycyjnemu rosyjskiemu modelowi postrzegania państwa, społeczeństwa i jednostki w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej.

Przyjmując, że rosyjski pozarządowy sektor niekomercyjny tworzą struktury społeczne opisywane za pomocą używanych naprzemiennie pojęć o charakte-

rze teoretycznym, takich jak: „organizacja społeczna”, „organizacja *non profit*”, „organizacja niekomercyjna”, „organizacja pozarządowa”, „organizacja trzeciego sektora”, „organizacja sektora pozarządowego”, można stwierdzić, że opisują one formację, która:

1. nie jest częścią aparatu państwowego, nawet jeśli może otrzymać wsparcie ze źródeł rządowych;
2. nie może, zgodnie z prawem, dzielić zysku pomiędzy właścicieli bądź inne osoby kontrolujące organizację, tj. członków, udziałowców, fundatorów, pracowników czy członków organów;
3. posiada strukturę i wykazuje regularność w swoich działaniach, niezależnie od tego, czy jest sformalizowana i posiada statut, czy jest nieformalnym związkiem, czy też została zarejestrowana zgodnie z prawem;
4. jest dobrowolna pod względem członkostwa;
5. nie dąży do władzy;
6. jest samorządna;
7. odznacza się kolegalnością;
8. przeznacza ewentualne nadwyżki na cele statutowe²⁶.

Powyższą definicję operacyjno-strukturalną wypracowaną podczas międzynarodowych badań nad sektorem niekomercyjnym uzupełnić należy o ujęcie funkcjonalne²⁷, które zwraca uwagę na podział zadań w społeczeństwie pomiędzy różne formy organizacyjne, przy założeniu o trójsektorowej definicji państwa.

Sektor pierwszy, zwany rządowym lub publicznym, tworzą organy władzy państwowej, drugi – przedsiębiorcy, zaś trzeci, społeczny – właśnie organizacje pozarządowe. Granice pomiędzy nimi wpływają na podział zadań, zgodnie z którym organizacje społeczne jako stowarzyszenia o charakterze dobrowolnym nie mogą posiadać kompetencji władczych wobec obywateli, w tym do wydawania decyzji administracyjnych, nie stanowią części struktury władz samorządowych bądź zawodowych, a także nie działają w celu osiągnięcia zysku. W tym przypadku można uszczegółowić termin „organizacja *non profit*”, proponując inną, bardziej adekwatną nazwę – „**organizacja not for profit**”, która oznacza, że **zysk**, jeśli w tych organizacjach jest osiągany, **stanowi uboczny element ich działalności**²⁸.

²⁶ L. M. Salamon, W. S. Sokolowski, R. List, *Global Civil Society. An Overview*, Center for Civil Society, Studies Institute for Policy Studies, The Johns Hopkins University, Baltimore 2003, pp. 7–8.

²⁷ J. G. Simon, *Foreword*, [w:] D. R. Young, *If Not For Profit, For What? A Behavioral Theory of the Nonprofit Sector Based on Entrepreneurship*, Lexington Books, Lexington-Massachusetts-Toronto 1983, *Faculty Books. Book 1*, [on-line:] <http://scholarworks.gsu.edu/facooks2013/1> – 15 VII 2018.

²⁸ M. Kisilowski, *Prawo sektora pozarządowego. Analiza funkcjonalna*, LexisNexis Polska, Warszawa 2009, s. 33.

O prawnym zakazie podziału zysku pomiędzy osoby kontrolujące organizację społeczną świadczy obowiązująca również w ustawodawstwie rosyjskim zasada **non-distribution constraint – zakazu dystrybucji**. Autorem tego pojęcia jest Henry Hansmann, który wskazał na nie jako na główną cechę odróżniającą sektor niekomercyjny od komercyjnego. Według Hansmanna „zarobki netto, jeśli występują, muszą być zachowane i przeznaczone w całości na finansowanie dalszej produkcji usług, do których dostarczania organizacja została powołana”²⁹. W rosyjskiej rzeczywistości dopuszczenie do zużytkowania pozyskanych środków finansowych, a ukierunkowanych na realizację celów statutowych, wielokrotnie okazywało się *sui generis* warunkiem przeżycia i dalszej działalności stowarzyszenia.

Zgodnie z podejściem funkcjonalnym trzeciemu sektorowi przypisane zostały wypływające wprost z legislacji zadania. Idąc za dalszymi rozważaniami Hansmanna, przywołać można trzy grupy norm stanowiące fundament rozwiązań prawnych nie tylko w Rosji, ale także w Stanach Zjednoczonych czy w Polsce. Odwołanie się do doświadczeń europejskich i amerykańskich jest dowodem na dużą zbieżność regulacji rosyjskich z pozostałymi. Pod względem zatem praktyki normotwórczej ustawodawstwo rosyjskie, odnosząc się do działalności, funkcjonowania, kontroli i nadzoru organizacji społecznych będących oddolną inicjatywą społeczną, nie odbiega od tożsamyh praktyk innych państw demokratycznych. Odmienne zupełnie cechą rosyjskiej rzeczywistości pozostaje doświadczenie dnia codziennego, które niejednokrotnie odbiega od stanowionego prawa.

Zasady prawa ustrojowego, prawa preferencji i prawa działalności komercyjnej³⁰ implikują następujący podział zadań:

1. określenie celów i ustroju wewnętrznego organizacji sektora pozarządowego;
2. przydzielenie publicznoprawnych preferencji (m.in. podatkowych) oraz sposobu wspierania bądź powierzania przez administrację różnego rodzaju usług publicznych podmiotom należącym do sektorów tak komercyjnego, jak i niekomercyjnego;
3. umożliwienie prowadzenia działalności komercyjnej w dopuszczalnych przez normy prawne zakresie i skali, które z kolei wpływają na zakres zadań społecznych realizowanych przez trzeci sektor.

Klamrą spinającą powyższe regulacje, która stanowi organiczną część każdego z wymienionych obszarów prawa, jest **prawo nadzoru państwowe-**

²⁹ H. Hansmann, *The Role of Nonprofit Enterprise*, „The Yale Law Journal” 1980, Vol. 89, № 5, p. 838, <https://doi.org/10.2307/796089>.

³⁰ Idem, *The Evolving Law of Nonprofit Organizations. Do Current Trends Make Good Policy*, „Case Western Reserve Law Review” 1989, Vol. 39, № 3, p. 807, [on-line:] <http://scholarlycommons.law.case.edu/caselrev/vol39/iss3/8> – 15 VII 2018.

go. Jego obecność jest kluczowa, albowiem stanowi mechanizm, który może zapewnić skuteczność każdego rodzaju norm publicznoprawnych regulujących trzeci sektor³¹.

Przedmiotem zainteresowania w niniejszym studium będą regulacje prawne odnoszące się do zinstytucjonalizowanych inicjatyw obywatelskich, „które nie mają celu zdobycia władzy czy uczestniczenia w grze politycznej, ale które istnieją po to, aby – po pierwsze – rozwiązywać problemy społeczne, z których rozwiązywaniem państwo sobie nie radzi, albo też nie bierze udziału w ich rozwiązywaniu, a po drugie, aby wprowadzić do dyskursu publicznego taką interpretację świata społecznego, która jest bliska wszystkim członkom określonej organizacji pozarządowej”³².

Zaprezentowana powyżej koncepcja prawna stanowi wstęp do rozważań nad pozarządowym sektorem niekomercyjnym jako fundamentem społeczeństwa obywatelskiego, by w toku ewolucji koncepcji administrowania państwowego stać się jednym z kluczowych czynników współkształtujących nowy model strategii zarządzania społeczno-państwowego, oparty na synergii międzysektorowej współpracy.

Społeczeństwo obywatelskie, którego emanacją są organizacje pozarządowe-go sektora niekomercyjnego, „nie może powstać z inicjatywy władz, zgodnie z ich życzeniem lub instrukcjami, zaś próbowanie stworzenia społeczeństwa obywatelskiego «odgórnie» jest absolutnie bezproduktywne, praktycznie niemożliwe, a nawet niebezpieczne. Ponieważ rośnie niezależnie, ma własną bazę i żywi się duchem wolności, i dopiero wtedy staje się prawdziwie obywatelskie”³³. Oznacza to, że stanowi ono dobrowolną samoorganizację członków społeczeństwa w celu realizacji i zaspokajania wspólnych potrzeb i interesów. W tym ujęciu, jeżeli władza państwowa jest narzędziem przywództwa (kontroli) społeczeństwa, które charakteryzuje się zaufaniem do specjalnego zinstytucjonalizowanego i legalnego aparatu przymusu, to wówczas mamy do czynienia z jednej strony z systemem samoorganizującym się z horyzontalnymi powiązaniem społecznymi między członkami społeczeństwa, z drugiej zaś systemem hierarchicznym z wertykalnymi powiązaniem społecznymi. Tak skonstruowane pole definicyjne społeczeństwa obywatelskiego pozwala na pogłębioną refleksję nad fenomenem jego funkcjonalności w warunkach państwa transformującego się o nieustalonym ostatecznie wektorze przeobrażeń ku poliarchii czy ku autorytaryzmowi. Osobliwości funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego w warunkach pań-

³¹ M. Kisilowski, *op. cit.*, ss. 36–40.

³² E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008, s. 230.

³³ В. В. Путин, *Выступление на открытии Гражданского форума от 21 ноября 2001 года*, Москва, [on-line:] <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/21408> – 4 II 2019.

stwa autorytarnego, jakim bez wątpienia jest współcześnie Rosja, umożliwiają zatem odkrycie również osobiowości nie tylko systemu politycznego, lecz także wyjątkowości pozarządowego sektora niekomercyjnego.

2. Cel pracy i tezy

Celem głównym zaprezentowanego studium jest przybliżenie specyfiki rosyjskiego pozarządowego sektora niekomercyjnego jako zjawiska o tralistycznej proveniencji w warunkach państwa transformującego się bez jednoznacznie dookreślonego wektora owych zmian. Towarzyszące temu procesowi przeobrażenia, diagnozujące *status rerum*, można sklasyfikować pod postacią poniższych tez.

Po pierwsze, rosyjski pozarządowy sektor niekomercyjny, działając w warunkach omnipotencji władzy politycznej, potrafi zachować niezależność w zakresie zarządzania, polityki kadrowej i informacyjnej.

Po drugie, rosyjski pozarządowy sektor niekomercyjny, funkcjonując w warunkach nieskonsolidowanego państwa autorytarnego, podlega tożsamym jak państwo i społeczeństwo procesom transformacji, ponieważ stanowi żywą ich tkankę społeczną.

Po trzecie, hegemoniczna dotychczas pozycja centralnego ośrodka decyzyjnego ulega osłabieniu na skutek zachodzących przeobrażeń; do głosu dochodzą bowiem problemy, z którymi sama struktura władzy nie jest w stanie sobie poradzić.

Po czwarte, wraz z zachodzącymi przeobrażeniami sfery społeczno-ekonomicznej społeczeństwa rosyjskiego przedefiniowaniu ulega dotychczasowa strategia rozwoju państwa, oparta na państwowym modelu zarządzania. W jej miejsce wchodzi mechanizmy zarządzania bazujące na społeczno-państwowych praktykach administrowania.

Po piąte, czynnikiem determinującym procesy modernizacyjne w państwie rosyjskim paradoksalnie nie jest centralny ośrodek władzy, ale człowiek – obywatel – jednostka coraz bardziej świadoma swoich praw i obowiązków, która tego samego oczekuje od rządzących i rości sobie prawo do niezależnej oceny sposobu ich funkcjonowania, jak również do sprawowania kontroli społecznej i obywatelskiej w stosunku do procesu zarządzania państwem. Uczestnictwo społeczne w procesie zarządzania odbywa się na podstawie zadeklarowanych, ale w pierwszym rzędzie zrealizowanych projektów prospołecznych, biorąc pod szczególną uwagę kwestie efektywności danych organów władzy na poszczególnych jej szczeblach oraz skuteczności. Źródłem informacji o takich działaniach są nie tylko tradycyjne media, takie jak radio czy telewizja, ale także Internet, nad którym władza rosyjska nie ma na razie możliwości zapanowania.

3. Stan badań i krytyka literatury

Literatura przedmiotu o sektorze pozarządowym w Rosji znajduje się w dużo szerszej literaturze przedmiotu zorientowanej przede wszystkim na analizę zmian zachodzących w państwie rosyjskim. Uchwycenie procesu implementacji założeń strategii polityki wewnętrznej wobec sektora społecznego najczęściej jest realizowane przy wykorzystaniu możliwości procesu eksplanacyjnego, jakie dają cztery dyscypliny: nauk prawnych, o polityce, historii i socjologii. Również prezentowane studium pod tym względem nie odbiega od powyższego założenia.

Dominującym na obszarze rosyjskojęzycznym ujęciem jest analiza prawna, która ma za zadanie przybliżenie procesu powstawania i funkcjonowania form instytucjonalno-prawnych oraz finansowych podstaw działalności niekomercyjnych organizacji pozarządowych. Cechą charakterystyczną tego typu literatury jest fakt, iż autorzy, badając zagadnienia zorientowane na przeobrażenia życia społeczno-politycznego i prawno-gospodarczego, niejednokrotnie w sposób wnikliwy dokonują analizy rosyjskiego stanu prawnego, poczynając od okresu Rosji przedrewolucyjnej, poprzez burzliwy wiek XX, aż do drugiej dekady XXI stulecia. Dominujące podejście prawne do badanego zagadnienia wynika przede wszystkim z dostępności do kodeksów, aktów prawnych zarówno szczebla ogólnopaństwowego – federalnego – jak i każdego z podmiotów Federacji Rosyjskiej, tzw. innych aktów normatywnych, a także wypływa z powściągliwości badaczy wobec tematu, który w dzisiejszych realiach postrzegany może być jako działalność ekstremistyczna³⁴. Pod względem intensywności wydawania opracowań prawnych stwierdzić należy, że cały okres władztwa Władimira W. Putina jest przedmiotem pogłębionej analizy. Do dyspozycji badaczy są m.in. trzy główne witryny internetowe, na których zamieszczone są państwowe akty prawne, począwszy od 1600 roku po te najnowsze: *Сайт Конституции Российской Федерации*³⁵ oraz *Информационно-правовой портал России*³⁶, obejmujące swym zasięgiem ustawodawstwo czasów ZSRR i FR tak na poziomie federalnym, jak i poszczególnych podmiotów; profesjonalny serwis usług prawnych Kompania „Konsultant Plus”, na której stronach można znaleźć nie tylko wspomniane akty

³⁴ *Федеральный закон от 25 июля 2002 г. № 114-ФЗ «О противодействии экстремистской деятельности» С изменениями и дополнениями от: 27 июля 2006 г., 10 мая, 24 июля 2007 г., 29 апреля 2008 г., 25 декабря 2012 г., 2 июля 2013 г., 28 июня, 21 июля, 31 декабря 2014 г., 8 марта, 23 ноября 2015 г., [on-line:] <http://base.garant.ru/12127578/#friends#ixzz4k56EFb36> – 15 VI 2017; «Стратегия противодействия экстремизму в Российской Федерации до 2025 года» (утв. Президентом РФ 28.11.2014 № Пр-2753), [on-line:] <http://legalacts.ru/doc/strategija-protivodeistvija-ekstremizmu-v-rossiiskoi-federatsii-do/> – 15 VI 2017.*

³⁵ *Сайт Конституции Российской Федерации*, [on-line:] <http://constitution.garant.ru/> – 11 IV 2019.

³⁶ *Информационно-правовой портал России*, [on-line:] <http://bestpravo.com/> – 11 IV 2019.

normatywne, lecz także liczne komentarze i analizy obowiązującego ustawodawstwa³⁷. Ważną funkcją tej ostatniej witryny jest jej dostępność nie tylko dla urzędników państwowych, lecz także dla przedstawicieli władz regionalnych i municypalnych, zwykłych obywateli oraz działaczy pozarządowego sektora niekomercyjnego.

Podobną rolę można przypisać dostępnym zbiorom aktów prawa rosyjskiego. Na gruncie polskiego obszaru wydawniczego dostępna jest niestety tylko jedna taka pozycja: *Rosyjskie prawo konstytucyjne*, t. 1–3, pod redakcją Wiesława Staśkiewicza³⁸, która mimo zdezaktualizowania części zawartych tam rozwiązań prawnych pozwala jednak zapoznać się z oficjalnie uznaną przez władze rosyjskie nomenklaturą prawniczą. Cennym głosem w dyskusji nad sektorem pozarządowym jest monografia autorstwa Macieja Kisilowskiego, który w sposób erudycyjny przeprowadza analizę funkcjonalną prawa rządzącego trzecim sektorem. Mimo że jest ona poświęcona polskim realiom, to jednak pod względem poszukiwania modelu prawa sektora pozarządowego w pełni zasługuje na przywołanie³⁹. Inną zwartą pozycją, w której treści odnaleźć można rozdziały poświęcone ogólnym, w tym międzynarodowym, regulacjom prawnym odnoszącym się do organizacji pozarządowych, jest monografia: *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim* pod redakcją Małgorzaty Załuskiej i Jerzego Boczonია⁴⁰.

Z kolei w szeregu prac rosyjskojęzycznych, które poświęcone są prawnemu ujęciu zagadnienia, znaleźć można m.in. *Правовой статус некоммерческих организаций в России, Практическое пособие* (1996)⁴¹, *Неправительственные. Десятилетие выживания* (2008)⁴², *Права человека. Международные и российские механизмы защиты* (2003)⁴³, *Неправительственные правозащитные организации в Российской Федерации* (2003)⁴⁴, *«Мемориал»: становление* (2013)⁴⁵ czy *Некоммерческое право*, wydane w 2012 roku pod patronatem

³⁷ *Компания «Консультант Плюс»*, [on-line:] <http://www.consultant.ru/> – 11 IV 2019.

³⁸ *Rosyjskie prawo konstytucyjne. Ustrojowe akty prawne*, t. 1: *Ustrój*, t. 2: *Polityczna organizacja społeczeństwa*, t. 3: *Funkcjonowanie Federacji*, red. W. Staśkiewicz, tłum. A. Kubik, Biuro Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu, Warszawa 2005.

³⁹ M. Kisilowski, *op. cit.*

⁴⁰ M. Załuska et al., *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim*, red. M. Załuska, J. Boczoń, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1998.

⁴¹ *Правовой статус некоммерческих организаций в России. Практическое пособие*, ред. Н. Ю. Беляева, «АИА-Принт», Москва 1996.

⁴² Р. Х. Ахметгалиев et al., *Неправительственные. Десятилетие выживания*, ред. Д. А. Колбасин, Издательство «Отечество», Казань 2008.

⁴³ А. Азаров, В. Ройтер, К. Хюфнер, *Права человека. Международные и российские механизмы защиты*, Московская школа прав человека, Москва 2003.

⁴⁴ А. Г. Майстренко, *Неправительственные правозащитные организации в Российской Федерации*, Российская Государственная Библиотека, Москва 2003.

⁴⁵ Е. Г. Путилова, *«Мемориал»: становление*, Издательство «Перо», Москва 2013.

International Center for Not-for-Profit Law i Amerykańskiej Agencji Rozwoju Międzynarodowego (USAID)⁴⁶. Ciekawymi autorskimi opracowaniami są m.in. *Право некоммерческих организаций. Учебное пособие* autorstwa Olega A. Kożewnikowa⁴⁷, *Некоммерческие организации. Виды. Создание. Управление. Конспект лекций* Julii S. Siergiejewej⁴⁸, Władleny W. Łysenko praca porównawcza o stowarzyszeniach społecznych działających na obszarze Federacji Rosyjskiej, Mołdawii i Naddniestrza⁴⁹, praca wieloautorska *Управление финансами некоммерческих организаций. Учебное пособие*⁵⁰ czy monografia autorstwa Iriny W. Miersijanowej *Третий сектор: определение, терминология, границы, данные исследований и тенденции развития*⁵¹.

Źródłem informacji o charakterze prawnym są także specjalistyczne czasopisma, na których łamach często publikuje się liczne analizy prawne odnośnie do prawnego aspektu funkcjonowania pozarządowego sektora niekomercyjnego, zawierające niejednokrotnie dość krytyczne uwagi na jego temat. Pośród nich odnaleźć można: «Журнал российского права»⁵², «Некоммерческие организации в России»⁵³, «Экономика и жизнь. Ваш партнер-консультант»⁵⁴, «Труд и социальные отношения»⁵⁵, «Право и экономика»⁵⁶, «Хозяйство и право»⁵⁷, «Российское правосудие»⁵⁸, «Российское право: состояние, перспективы, комментарии»⁵⁹.

⁴⁶ *Некоммерческое право (Учебное пособие)*, ред. А. Идрисов, Международный центр некоммерческого права (ICNL), Бишкек 2012.

⁴⁷ О. А. Кожевников, *Право некоммерческих организаций. Учебное пособие*, Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», Москва 2012.

⁴⁸ Ю. С. Сергеева, *Некоммерческие организации. Виды. Создание. Управление. Конспект лекций*, Издательство «А-Приор», Москва 2010.

⁴⁹ В. В. Лысенко, *Правовой статус и роль общественных объединений в системе внутригосударственных и международных отношений: опыт России, Молдовы и Приднестровья. Монография*, Проспект, Москва 2015.

⁵⁰ Ю. Е. Клишина et al., *Управление финансами некоммерческих организаций. Учебное пособие*, Литера, Ставрополь 2015.

⁵¹ И. В. Мерсиянова, *Третий сектор. Определение, терминология, границы, данные исследований и тенденции развития*, Издательский дом ГУ-ВШЭ, Москва 2007.

⁵² «Журнал российского права», [on-line:] <http://jrpnorma.ru/> – 11 IV 2019.

⁵³ «Некоммерческие организации в России», [on-line:] <http://www.nkor.ru/about/> – 11 IV 2019.

⁵⁴ «Экономика и жизнь. Ваш партнер-консультант», [on-line:] <https://www.eg-online.ru/> – 11 IV 2019.

⁵⁵ «Труд и социальные отношения», [on-line:] <http://id.atiso.ru/journal> – 11 IV 2019.

⁵⁶ «Право и экономика», [on-line:] <http://www.jusinf.ru/> – 11 IV 2019.

⁵⁷ «Хозяйство и право», [on-line:] <http://www.hozpravo.ru/> – 11 IV 2019.

⁵⁸ «Российское правосудие», [on-line:] <http://op.raja.ru/index.php/zhurnal-rossijskoe-pravosudie> – 11 IV 2019.

⁵⁹ «Российское право: состояние, перспективы, комментарии», [on-line:] <https://law-journal.hse.ru/#about> – 11 IV 2019.

Ciekawą, wartą odnotowania pozycją, która również stanowi komentarz do przeobrażeń w prawodawstwie rosyjskim, jest praca Larysy Leszczenko zatytułowana *Instytucja ombudsmana w państwach poradzieckich. Geneza – status prawny – rozwój*⁶⁰, jak również publikacje Adama Lityńskiego⁶¹, Adama Bosiackiego i Huberta Izdebskiego⁶² czy też Franciszka Ancewicza⁶³, dotyczące analizy prawa Związku Sowieckiego. Nie można niestety wymienić wszystkich publikacji poświęconych instytucjonalizacji prawa w Federacji Rosyjskiej w interesującym nas okresie, ale tych kilka tytułów śmiało dowodzi dużego zainteresowania badaczy tematyką, chociażby tylko na poziomie eksplanacyjnym.

Pod kątem analizy politologicznej pozarządowego sektora niekomercyjnego odnaleźć można sporą liczbę publikacji w języku rosyjskim, a także polskim i angielskim. Co się tyczy literatury anglojęzycznej najwięcej prac odnosi się do bardzo zajmującego tematu trzeciego sektora, jak również do funkcjonującego od upadku Związku Radzieckiego reżimu politycznego. Chociaż nie sposób przytoczyć ich wszystkich, ze względu na liczbę publikacji, to jednak można pokusić się, aby przynajmniej w tych dwu wariantach przywołać najważniejsze z nich.

Wieloautorska monografia *Global Civil Society. An Overview* przygotowana przez badaczy Center for Civil Society, Studies Institute for Policy Studies, The Johns Hopkins University⁶⁴ oraz prace takich badaczy, jak: Jane Lewis⁶⁵, Lester M. Salamon i Helmut Anheier⁶⁶, Henry Hansmann⁶⁷, Marek Rymśa i Annette Zimmer⁶⁸

⁶⁰ L. Leszczenko, *Instytucja ombudsmana w państwach poradzieckich. Geneza – status prawny – rozwój*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2011.

⁶¹ A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2010.

⁶² A. Bosiacki, H. Izdebski, *Konstytucjonalizm rosyjski. Historia i współczesność*, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2013; A. Bosiacki, *Utopia – władza – prawo. Doktryna i koncepcje prawne bolszewickiej Rosji, 1917–1921*, Wydawnictwo Liber, Warszawa 2012.

⁶³ F. Ancewicz, *Stalinowska koncepcja państwa na tle ewolucji ustrojowej Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich. Poprzedzona wspomnieniem Czesława Miłosza*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2001.

⁶⁴ L. M. Salamon, W. S. Sokolowski, R. List, *op. cit.*, pp. 7–8.

⁶⁵ J. Lewis, *The State and the Third Sector in Modern Welfare States. Independence, Instrumentality, Partnership*, [w:] *The Third Sector in Europe*, eds. A. Evers, J.-L. Laville, Cheltenham, UK-North Hampton, MA 2004, pp. 169–188.

⁶⁶ L. M. Salamon, H. K. Anheier, *Social Origins of Civil Society. Explaining the Non-Profit Sector Cross-Nationally*, „Voluntas” 1998, Vol. 9, № 3, pp. 213–248.

⁶⁷ H. Hansmann, *The Evolving Law of Nonprofit Organizations...*, p. 807; *idem*, *The Role of Nonprofit Enterprise...*, p. 838.

⁶⁸ M. Rymśa, A. Zimmer, *Embeddedness of Nonprofit Organizations. Government – Nonprofit Relationships*, [w:] *Future of Civil Society. Making a Central European Nonprofit Organizations Work*, eds. A. Zimmer, E. Priller, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2004, pp. 169–197, https://doi.org/10.1007/978-3-322-80980-3_11.

czy też Dennis R. Young⁶⁹, choć są obecne w światowym dyskursie naukowym poświęconym badaniom nad sektorem *non profit* m.in. na gruncie państw Europy Zachodniej lub Europy Środkowo-Wschodniej, to w odniesieniu do realiów rosyjskich najczęściej albo ograniczają się do początków XXI wieku, albo jako cezurę czasową przyjmują koniec drugiej kadencji prezydenckiej Władimira W. Putina. Chociaż w stosunku do badania rosyjskiej rzeczywistości są mało adekwatne, to jednak, biorąc pod uwagę fakt, iż elity rządzące w Rosji czerpią z tych opracowań pełnymi garściami, warto zapoznać się z ich treścią. Próby „ślepego przeszczepiania” na grunt rosyjski rozwiązań zachodnich, jak dziś wiemy, skończyły się niestety niepowodzeniem, a na poziomie implementacji zasad demokracji – wręcz ich częściowym odrzuceniem. Dla badaczy z Rosji, czy też szerzej – z postkomunistycznej Europy Środkowo-Wschodniej, opracowania zachodniej nauki stanowią cenne wskazówki, niejako wzorce, ale ze względu na występujące osobliwości rosyjskiej rzeczywistości nie nadają się do analizy przeobrażeń społeczno-politycznych i gospodarczych zachodzących po 1991 roku.

Pod kątem rozważań nad istotą przeobrażeń zachodzących w Rosji po 1991 roku, które przekuły się w podlegający stałej fluktuacji system polityczny, pomocne okazały się pozycje usiłujące przybliżyć owe procesy z punktu widzenia nauki i interesów państw Zachodu. Do najważniejszych z nich zaliczyć można m.in.: *Routledge Handbook of Russian Politics and Society*⁷⁰, czterotomową *Post-Soviet Politics*⁷¹, *The Social History of Post-Communist Russia*⁷², *Putin's Preventive Counter-Revolution*⁷³, *Building an Authoritarian Polity*⁷⁴, *Contemporary Russia*⁷⁵, *State Building in Russia in Putin's Russia*⁷⁶, *A New Handbook of Political Science*⁷⁷ czy też w końcu rosyjskojęzyczne, takie jak przetłumaczona z języka

⁶⁹ J. G. Simon, *op. cit.*

⁷⁰ *Routledge Handbook of Russian Politics and Society*, eds. G. Gill, J. Young, Routledge Taylor & Francis Group, London-New York 2015.

⁷¹ *Post-Soviet Politics*, Vol. 1: *From the USSR to a Postcommunist Russia*, Vol. 2: *Citizens and Politics*, Vol. 3: *Polity, Economy and Society*, Vol. 4: *Foreign Relations*, eds. S. White, C. Moore, SAGE Publications Ltd., Los Angeles 2012.

⁷² *The Social History of Post-Communist Russia*, eds. P. Dutkiewicz, R. Sakwa, V. Kulikov, Routledge Taylor & Francis Group, London-New York 2016.

⁷³ R. Hovarth, *Putin's Preventive Counter-Revolution. Post-Soviet Authoritarianism and the Spectre of Velvet Revolution*, Routledge Taylor & Francis Group, London-New York 2013.

⁷⁴ G. Gill, *Building an Authoritarian Polity. Russia in Post-Soviet Times*, Cambridge University Press, Cambridge 2015.

⁷⁵ E. Bacon, *Contemporary Russia*, Palgrave Macmillan, New York 2014.

⁷⁶ B. D. Taylor, *State Building in Russia in Putin's Russia. Policing and Coercion after Communism*, Cambridge University Press, Cambridge 2013.

⁷⁷ *A New Handbook of Political Science*, eds. R. Goodin, H.-D. Klingeman, Oxford University Press, New York 1996, p. 594, <https://doi.org/10.1093/0198294719.003.0025>.

angielskiego książka Richarda Sakwy *Putin. Wybór Rosji*⁷⁸ czy Borisa A. Isaje-wa i Nikołaja A. Baranowa monografia poświęcona systemowi politycznemu współczesnej Rosji⁷⁹.

W Federacji Rosyjskiej trzeci sektor również znalazł się w obszarze zainteresowań wielu politologów, spośród których wymienić należy prace m.in. Niny J. Bielajewej⁸⁰, Aleksandra J. Sungurowa⁸¹, Władimira N. Jakimca⁸², Nadieжды A. Ko-

⁷⁸ Р. Саква, *Путин: выбор России*, Олма-Пресс, Москва 2005.

⁷⁹ Б. А. Исаев, Н. А. Баранов, *Современная российская политика. Учебное пособие. Для бакалавров*, Издательский дом «Питер», Москва-Санкт-Петербург-Нижний Новгород-Воронеж-Ростов-на-Дону-Самара-Новосибирск-Киев-Харьков-Минск 2013.

⁸⁰ Н. Ю. Беляева, В. Е. Карастелев, *Формы гражданского участия гражданских объединений в публичной политике*, [w:] *XII Международная научная конференция по проблемам развития экономики и общества. В четырех книгах, книга 1.*, Москва 2012; Н. Ю. Беляева, «Публичная политика» как термин, понятие и научная категория, [w:] *Публичная политика – 2005. Сборник статей*, ред. М. Б. Горный, А. Ю. Сунгуров, Санкт-Петербург 2006; eadem, *Публичная политика: от модулей описания властного пространства – к инструментам гражданского действия*, [w:] *Публичная политика – 2004. Сборник статей*, ред. А. Ю. Сунгуров, Санкт-Петербург 2004, ss. 113–116; N. Belyaeva, *Rozwój organizacji non profit (NPOs) w Rosji. Ich relacje z instytucjami państwowymi*, [w:] *Позарządowe instytucje społeczne. Między państwem a społeczeństwem*, red. S. Golinowska, D. Głogosz, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1999, *Opracowania PBZ*, z. 14; Н. Ю. Беляева, *Существует ли публичная политика в современной России?*, [on-line:] <https://www.hse.ru/data/500/818/1235/Belyaeva.doc> – 1 IV 2019.

⁸¹ А. Ю. Сунгуров, *Гражданское общество и его развитие в России. Учебное пособие*, Издательство «ЮТАС», Санкт-Петербург 2008; *Гражданское общество – в поисках пути*, ред. А. Ю. Сунгуров, Санкт-Петербург 1997; *Гражданское общество. Первые шаги*, ред. А. Ю. Сунгуров, Санкт-Петербург 1999; А. Ю. Сунгуров, *Функции политической системы. От застоя к постперестройке*, СПб центр «Стратегия», Санкт-Петербург 1998; idem, *Публичная политика: основные направления исследований (мировой и российский опыт)*, «Публичная политика» 2017, № 1; idem, *Модели взаимодействия органов государственной власти и структур гражданского общества. Российский опыт*, [w:] *Модернизация экономики и глобализация. В 3 кн., кн. 1.*, ред. Е. Г. Ясин, Издательский дом ГУ-ВШЭ, Москва 2009; idem, *Институт Омбудсмана: эволюция традиций и современная практика (опыт сравнительного анализа)*, ред. А. Ю. Сунгуров, «Норма», Санкт-Петербург 2005.

⁸² В. Н. Якимец, *Межсекторное социальное партнерство в России: определение, механизмы, лучшие практики*, [on-line:] <http://www.kdobru.ru/materials/Межсекторное%20социальное%20партнерство%20в%20России%20определение,%20механизмы,%20лучшие%20практики%20Якимец.В.Н.pdf> – 2 IV 2019; В. Н. Якимец, Л. И. Никовская, *Механизмы и принципы межсекторного социального партнерства как основа развития общественно-государственного управления*, «Власть» 2018, Т. 26, № 4, <https://doi.org/10.31171/vlast.v26i4.5757>; В. Н. Якимец, *Новые форматы общественно-государственного управления в России*, [w:] *Сотрудничество в публичной политике и управлении*, ред. Л. В. Сморгун, Издательство Санкт-Петербургского университета, Санкт-Петербург 2018.

lesnikowej i Jeleny L. Riabowej⁸³, Leonida W. Smorgunowa⁸⁴, Larisy I. Nikowskiej⁸⁵, Iriny W. Miersijanowej i Lwa I. Jakobsona⁸⁶, Lwa I. Jakobsona⁸⁷, Anny W. Tarasienko⁸⁸ czy Jeleny G. Charitonowej⁸⁹. Podejmują oni w swych publikacjach próby wypracowania modelu stosunków na linii państwo-sektor społeczny, nie uchylając się od diagnozy kształtującego się po 1991 roku systemu politycznego państwa. Na poziomie analizy społeczeństwa obywatelskiego, które jest swego rodzaju idealnym modelem, odnaleźć można publikację Doroty Pietrzyk-Reeves *Idea społeczeństwa obywatelskiego*⁹⁰, która doczekała się wznowienia w 2012 roku. Stanowi ona komentarz do zmian zachodzących w państwach postkomunistycznych w odniesieniu do znanych koncepcji społeczeństwa obywatelskiego na Zachodzie.

Publikacją o fundamentalnym znaczeniu dla demokratycznego systemu politycznego, lecz przede wszystkim dla społeczeństwa obywatelskiego jest opracowanie-esej autorstwa Gene'a Sharpa *Od dyktatury do demokracji. Drogi do wolności*, w którym odnaleźć można nie tylko rudymenarne cechy reżimu demokratycznego, ale nade wszystko w Aneksie nr 1 – katalog zachowań, które stanowią istotę tzw. nieposłuszeństwa obywatelskiego bądź politycznego⁹¹. O sile oddziaływania eseju Sharpa świadczy z jednej strony udzielona przez autora zgoda na jego swobodne rozpowszechnianie

⁸³ Н. А. Колесникова, Е. Л. Рябова, *Гражданское общество в современной России*, Международный издательский центр «Этносоциум», Москва 2016.

⁸⁴ *Публичная политика. Институты, цифрование, развитие*, ред. Л. В. Сморгун, Издательство «Аспект Пресс», Москва 2018; *Сотрудничество в публичной политике и управлении*, ред. Л. В. Сморгун, Издательство Санкт-Петербургского университета, Санкт-Петербург 2018.

⁸⁵ Л. И. Никовская, В. Н. Якимец, М. А. Молокова, *Гражданские инициативы и модернизация России*, Издательский дом «Ключ-С», Москва 2011.

⁸⁶ И. В. Мерсиянова, Л. И. Якобсон, *Негосударственные некоммерческие организации: институциональная среда и эффективность деятельности*, Издательский дом ГУ-ВШЭ, Москва 2007.

⁸⁷ Л. И. Якобсон, *Экономика общественного сектора. Основы теории государственных финансов. Учебник для ВУЗов*, «Аспект-Пресс», Москва 1997; L. Jakobson, E. Koushtanina, B. Rudnik, *The Emergence of the Nonprofit Sector in the Sphere of Culture in Russia*, „The Journal of Arts, Management, Law and Society” 2000, Vol. 30, № 1: *Arts and Culture in Post-Socialist States*, <https://doi.org/10.1080/10632920009599569>; *Факторы развития гражданского общества и механизмы его взаимодействия с государством*, ред. Л. И. Якобсон, Вершина, Москва 2008.

⁸⁸ А. В. Тарасенко, *Некоммерческий сектор в странах Европейского Союза и России в контексте трансформации государства благосостояния*, «Норма», Санкт-Петербург 2015.

⁸⁹ Е. Г. Харитонова, *«Мемориал» в России. Взаимодействие государства и некоммерческих организаций в вопросах сохранения памяти о жертвах политических репрессий (II половина 1980-х – начало 2000-х гг.)*, ИП Колмогоров И. А., Барнаул 2018.

⁹⁰ D. Pietrzyk-Reeves, *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012, *Res Humanae*.

⁹¹ G. Sharp, *Od dyktatury do demokracji. Drogi do wolności*, tłum. A. Karolak, Instytut im. Alberta Einsteina, Fundacja „Wolność i Pokój”, Warszawa 2013.

pod warunkiem zachowania w przypadku dalszych tłumaczeń niezmienionej treści (Aneks nr 3), z drugiej zaś strony zakaz jej dystrybucji w krajach o antydemokratycznym modelu władzy⁹². W sukurs rozważaniom Sharpa przychodzą wybitni badacze: zjawiska demokracji, tacy jak Robert D. Putnam⁹³, Samuel P. Huntington⁹⁴, Claus Offe⁹⁵, Robert A. Dahl⁹⁶, Attila Ágh⁹⁷, Russel J. Dalton i Hans-Dietrich Klingemann⁹⁸, Andrzej Antoszewski⁹⁹, Alicja Stępień-Kuczyńska¹⁰⁰ czy Andrzej Stelmach¹⁰¹ i Andrzej Czajowski¹⁰², społeczeństwa obywatelskiego – Jerzy Szacki¹⁰³, Krzysztof Michalski¹⁰⁴ czy właśnie nieposłuszeństwa obywatelskiego – Mirosław Karwat¹⁰⁵,

⁹² *Ibidem*, ss. 98–119.

⁹³ R. D. Putnam, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, tłum. J. Szacki, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 1995, *Demokracja. Filozofia i Praktyka*; i dem, *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, tłum. P. Sadura, S. Szymański, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.

⁹⁴ P. S. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, tłum. A. Dziurdzik, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.

⁹⁵ C. Offe, *Drugi transformacji. Doświadczenia wschodnioeuropejskie i wschodnioniemieckie*, tłum. Z. Pucek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 1999, *Zmieniająca się Europa '89*.

⁹⁶ R. A. Dahl, *Polyarchy, Participation and Opposition*, Yale University Press, New Haven-London 1971.

⁹⁷ A. Ágh, *The Politics of Central Europe*, Sage Publications Ltd., London-Thousand Oaks-New Delhi 1998, *Sage Politics Texts*.

⁹⁸ *Zachowania polityczne*, t. 1–2, red. R. J. Dalton, H.-D. Klingemann, red. nauk. wyd. pol. R. Markowski, tłum. A. Brzóska et al., Oxford University Press, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

⁹⁹ A. Antoszewski, *Demokratyzacja w Polsce w świetle współczesnej tranzytologii*, „Working Paper” 2011, nr 1; *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*, red. A. Antoszewski, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 2844; A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnego świata*, Arche, Gdańsk 2001.

¹⁰⁰ *Rosja Putina. Leksykon*, red. A. Głowacki, A. Stępień-Kuczyńska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004.

¹⁰¹ A. Stelmach, *Zmiana i stabilność w systemie politycznym współczesnej Rosji*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2003, *Nauki Polityczne*, nr 15.

¹⁰² A. Czajowski, *Demokratyzacja Rosji w latach 1987–1999*, Wydawnictwo Atla 2, Wrocław 2001.

¹⁰³ *Ani książkę, ani obywatel. Idea społeczeństwa obywatelskiego w myśli współczesnej*, wybór i wstęp J. Szacki, Fundacja im. Stefana Batorego, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Warszawa-Kraków 1997, *Demokracja. Filozofia i Praktyka*.

¹⁰⁴ *Europa i społeczeństwo obywatelskie. Rozmowy w Castel Gandolfo*, red. K. Michalski, Fundacja im. Stefana Batorego, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Warszawa-Kraków 1994, *Demokracja. Filozofia i Praktyka*.

¹⁰⁵ M. Karwat, *Podstawy socjotechniki dla politologów, polityków i nie tylko*, Difin, Warszawa 2014, *Engram*.

Artur Szutta¹⁰⁶, Michał Roch Kaczmarczyk¹⁰⁷, Mirosław Rutkowski¹⁰⁸ czy Cass R. Sunstein¹⁰⁹, jak również znawcy modeli antydemokratycznych i ich specyficznych właściwości: Roman Bäcker¹¹⁰, Guillermo O'Donnell¹¹¹, Marek Bankowicz¹¹² czy Jan Holzer i Stanisław Balík¹¹³.

Ważnym forum wymiany informacji i doświadczeń, zwłaszcza na podstawie prowadzonych badań empirycznych w zakresie funkcjonowania pozarządowego sektora niekomercyjnego, są czasopisma naukowe. Można wskazać na kilka reprezentatywnych spośród nich: „Communist and Post-Communist Studies”¹¹⁴, „Journal of Democracy”¹¹⁵, «Политические исследования. Полис»¹¹⁶, „Politics”¹¹⁷, „Russian Analytical Digest”¹¹⁸, „Politeja”¹¹⁹, «Публичная политика»¹²⁰.

¹⁰⁶ A. Szutta, *Obywatelskie nieposłuszeństwo. Próba określenia pojęcia*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 2011.

¹⁰⁷ M. R. Kaczmarczyk, *Nieposłuszeństwo obywatelskie a pojęcie prawa*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2010.

¹⁰⁸ M. Rutkowski, *Nieposłuszeństwo wobec prawa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, *Filozofia w Praktyce*.

¹⁰⁹ C. R. Sunstein, *Sprzeciw! W życiu politycznym*, tłum. J. S. Kuger, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2006.

¹¹⁰ R. Bäcker, *Nietradycyjna teoria polityki*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 2011; idem, *Totalitaryzm. Geneza, istota, upadek*, Index-Books, Toruń 1992; idem, *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007.

¹¹¹ G. O'Donnell, P. C. Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore-London 1986; G. O'Donnell, *Demokracja delegatywna*, „Res Publica Nowa” 1997, nr 4.

¹¹² M. Bankowicz, *Demokracja. Zasady, procedury, instytucje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006; M. Bankowicz, W. Kozub-Ciembroniewicz, *Dyktatury i tyranie. Szkice o niedemokratycznej władzy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007; M. Bankowicz, *Niedemokratyzmy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.

¹¹³ J. Holzer, S. Balík, *Postkomunistyczne reżimy niedemokratyczne. Badania nad przemianami teorii politycznej w okresie po transformacji ustrojowej*, tłum. V. Petríák, A. Wołek, Ośrodek Myśli Politycznej Wyższa Szkoła Biznesu – National-Louis University, Kraków-Nowy Sącz 2009, *Biblioteka Myśli Politycznej*, nr 68.

¹¹⁴ „Communist and Post-Communist Studies”, [on-line:] <https://www.journals.elsevier.com/communist-and-post-communist-studies> – 31 XII 2018.

¹¹⁵ „Journal of Democracy”, [on-line:] <https://www.journalofdemocracy.org/> – 31 XII 2018.

¹¹⁶ «Политические исследования. Полис», [on-line:] <https://www.politstudies.ru/> – 31 XII 2018.

¹¹⁷ „Politics”, [on-line:] <https://journals.sagepub.com/home/pol> – 31 XII 2018.

¹¹⁸ „Russian Analytical Digest”, [on-line:] <https://css.ethz.ch/en/publications/rad.html> – 31 XII 2018.

¹¹⁹ „Politeja”, [on-line:] <http://www.politeja.wsmip.uj.edu.pl/> – 31 XII 2018.

¹²⁰ «Публичная политика», [on-line:] <http://publicpolicyjournal.com/> – 31 XII 2018.

Badaczom zgłębiającym tematykę organizacji pozarządowych w Rosji niezbędne są publikacje o charakterze historycznym, jak również poruszające się w obszarze nauk o polityce. Monografie Włodzimierza Marciniaka¹²¹ czy Anny Jach¹²², a także publikacje autorstwa Piotra Mitznera¹²³, Paula Goldberga¹²⁴, obok Andrieja W. Gromowa i Olega S. Kuzina¹²⁵ oraz Jeleny G. Putiłowej¹²⁶ są egzemplifikacją bazy dla analiz przeobrażeń, jakim ulegało i nadal ulega państwo rosyjskie. Dużą wartość poznawczą mają również prace zbiorowe *Białe plamy – czarne plamy. Sprawy trudne w polsko-rosyjskich stosunkach 1918–2008* pod redakcją Adama D. Rotfelda i Anatolija W. Torkunowa, albowiem przybliżają przeobrażenia ustrojowe i społeczno-polityczne z dwu punktów widzenia, co z kolei umożliwia poznanie i próbę zrozumienia osobliwości przemian w obu społeczeństwach – polskim i rosyjskim¹²⁷, oraz *Słownik dysydentów. Czołowe postacie ruchów opozycyjnych w krajach komunistycznych w latach 1956–1989*, t. 2: *Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Estonia, Gruzja, Litwa, Łotwa, Mołdawia, Rosja, Ukraina, Tatarzy Krymscy* wydany we współpracy Fundacji Ośrodka Karta oraz Stowarzyszenia „Memoriał”¹²⁸.

Ostatnią płaszczyzną badań niezbędną przy analizie uwarunkowań prawno-organizacyjnych organizacji pozarządowych w Rosji jest analiza socjologiczna. Na tym polu warto przywołać choćby wieloautorskie monografie, których podstawą rozważań były badania empiryczne przeprowadzane w społeczeństwach postkomunistycznej Europy, w tym w Rosji: *Гражданская инициатива и будущее*

¹²¹ W. Marciniak, *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i narodziny Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2004, *Arkana Historii*.

¹²² A. Jach, *Rosja 1991–1993. Walka o kształt ustrojowy państwa*, Kraków 2011, *Rosja Wczoraj, Dziś i Jutro. Polityka – kultura – religia*; eadem, *Legal Conditions of the Activity of Non-Governmental Human Rights Organizations in Russia in the Years 1991–1996*, „Internet and Modern Society. Proceedings of the International Conference IMS-2017”, ACM Press New York, NY, USA 2017, p. 266, <https://doi.org/10.1145/3143699.3143729>; eadem, *Petryfikacja systemu politycznego Rosji jako bariera modernizacji*, [w:] *Bariery modernizacji Rosji*, red. S. Bieleń, A. Skrzypek, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2014.

¹²³ P. Mitzner, *Memoriał. Droga do Rosji*, Wydawnictwo Instytut Książki, Kraków-Warszawa 2015, *Biblioteka Nowej Polisy*.

¹²⁴ П. Голдберг, *Заключительный Акт. Драматическая история Московской Хельсинской группы*, Москва 2006.

¹²⁵ А. В. Громов, О. С. Кузин, *Неформалы. Кто есть кто?*, Москва 1990.

¹²⁶ Е. Г. Путилова, *История государственной реабилитационной политики и общественного движения за увековечение памяти жертв политических репрессий в России (1953 – начало 2000-х гг.)*, Екатеринбург 2011.

¹²⁷ *Białe plamy – czarne plamy. Sprawy trudne w polsko-rosyjskich stosunkach 1918–2008*, red. A. D. Rotfeld, A. W. Torkunow, PISM, Warszawa 2010.

¹²⁸ *Słownik dysydentów. Czołowe postacie ruchów opozycyjnych w krajach komunistycznych w latach 1956–1989*, t. 2: *Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Estonia, Gruzja, Litwa, Łotwa, Mołdawia, Rosja, Ukraina, Tatarzy Krymscy*, red. J. Kochanowski, Wydawnictwo Fundacja Ośrodek Karta, Dom Spotkań z Historią, Warszawa 2007.

Poccuu (1997)¹²⁹ oraz *Pozarządowe instytucje społeczne. Między państwem a społeczeństwem* (1999)¹³⁰. W obecnej rzeczywistości dla badacza pozarządowego sektora niekomercyjnego pomocne mogą się okazać analizy przeprowadzane przez dwa ośrodki badania opinii publicznej: Centrum „Lewady”. Analityczne Centrum Jurija Lewady¹³¹ oraz Wszechrosyjskie Centrum Badania Opinii Społecznej WCIOM¹³². Monitoring funkcjonowania i żywotności pozarządowego sektora niekomercyjnego w Rosji prowadzą m.in. Wyższa Szkoła Ekonomii (Uniwersytet HSE) w Moskwie i jej oddział w Petersburgu¹³³, Międzyregionalne Centrum „Strategia” z siedzibą w Petersburgu¹³⁴, portal internetowy civitas.ru¹³⁵, jak również na zlecenie Izby Społecznej FR upęnomocnione do tych zadań instytucje. Za każdym jednak razem należy zweryfikować pozyskane dane, albowiem stopień ich wiarygodności niejednokrotnie pozostawia wiele do życzenia.

Analiza socjologiczna pozarządowego sektora niekomercyjnego bazuje na licznych opracowaniach publikowanych nie tylko w recenzowanych monografiach autorskich czy pracach zbiorowych, lecz także w czasopiśmie. Tak więc pozycjami klasycznymi z tego punktu widzenia są prace Piotra Glińskiego¹³⁶, Bronisława Misztala¹³⁷, Ewy Leś¹³⁸, Piotra Sztompki¹³⁹, Edmunda Wnuka-Lipińskiego¹⁴⁰, Wiesława Gumuły¹⁴¹, Ronalda Ingleharta¹⁴². W szeregu monografii

¹²⁹ *Гражданская инициатива и будущее России*, ред. М. И. Лидоракина, В. Якимец, Москва 1997.

¹³⁰ *Pozarządowe instytucje społeczne. Między państwem a społeczeństwem*, red. S. Golinowska, D. Głogosz, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1999, *Opracowania PBZ*, z. 14.

¹³¹ *Автономная некоммерческая организация Аналитический Центр Юрия Левады (АНО Левада-Центр)*, [on-line:] <http://www.levada.ru/> – 31 XII 2018.

¹³² *Всероссийский центр изучения общественного мнения (ВЦИОМ)*, [on-line:] <https://wciom.ru/> – 31 XII 2018.

¹³³ *Кафедра публичной политики*, [on-line:] <https://social.hse.ru/ps/politanaliz/> – 31 XII 2018.

¹³⁴ *СПб центр «Стратегия»*, [on-line:] <http://strategy-spb.ru/> – 31 XII 2018.

¹³⁵ *CIVITAS.RU. Ресурс гражданского общества. Альтернативный источник информации о деятельности некоммерческих общественных организаций, партий, профессиональных и творческих союзов, бизнеса*, [on-line:] <https://civitas.ru/> – 17 II 2019.

¹³⁶ P. Gliński, *Style działań organizacji pozarządowych w Polsce. Grupy interesu czy pożytku publicznego?*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2006.

¹³⁷ B. Misztal, *Zagadnienia społecznego uczestnictwa i współdziałania. Analiza w świetle teorii i badań socjologicznych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977.

¹³⁸ E. Leś, *Organizacje non profit w nowej polityce społecznej na tle europejskim*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2013; eadem, *Od filantropii do pomocniczości. Studium porównawcze rozwoju i działalności organizacji społecznych*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2000.

¹³⁹ P. Sztompka, *op. cit.*

¹⁴⁰ E. Wnuk-Lipiński, *op. cit.*

¹⁴¹ W. Gumuła, *op. cit.*

¹⁴² R. Inglehart, *Wartości postmaterialne oraz przejście od wartości związanych z przetrwaniem do wartości związanych z wyrażaniem własnego „ja”*, [w:] *Zachowania polityczne*,

wieloautorskich znajdują się takie pozycje, jak: *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim* pod redakcją Małgorzaty Załuskiej i Jerzego Boczonია¹⁴³, *Organizacje pozarządowe i władza publiczna. Drogi do partnerstwa*¹⁴⁴, *Partycypacja publiczna. O uczestnictwie obywateli w życiu wspólnoty lokalnej*¹⁴⁵ czy też *Social Enterprise. A New Model for Poverty Reduction and Employment Generation. An Examination of the Concept and Practice in Europe and the Commonwealth of Independent States*¹⁴⁶, *Социум, цивилизация, культура в исследовательских традициях классической и современной философии*¹⁴⁷, *Социетальная трансформация российского общества: деятельно-структурная концепция*¹⁴⁸, *Социальное партнерство и развитие институтов гражданского общества в регионах и муниципалитетах*¹⁴⁹, *The Nonprofit Sector. A Research Handbook*¹⁵⁰, *Pozarządowe instytucje społeczne. Między państwem a społeczeństwem* pod redakcją Stanisławy Golinowskiej i Doroty Głogosz¹⁵¹, *Trzeci sektor dla zaawansowanych. Współczesne teorie trzeciego sektora – wybór tekstów*¹⁵², *Trzeci sektor dla zaawansowanych. Nowoczesne państwo i organizacje pozarządowe – wybór tekstów*¹⁵³, *Elementarz*

t. 1; Р. Инглхарт, К. Вельцель, *Модернизация, культурные изменения и демократия. Последовательность человеческого развития*, Новое издательство, Москва 2011.

¹⁴³ M. Załuska et al., *op. cit.*

¹⁴⁴ *Organizacje pozarządowe i władza publiczna. Drogi do partnerstwa*, red. G. Makowski, T. Schimanek, Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2008, *Biblioteczka Kwartalnika Trzeci Sektor*.

¹⁴⁵ *Partycypacja publiczna. O uczestnictwie obywateli w życiu wspólnoty lokalnej*, red. A. Olech, Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2011.

¹⁴⁶ *Social Enterprise. A New Model for Poverty Reduction and Employment Generation. An Examination of the Concept and Practice in Europe and the Commonwealth of Independent States*, eds. C. Borzaga, G. Galera, R. Nogales, European Research Network Project EMES, UNDP, 2008.

¹⁴⁷ *Социум, цивилизация, культура в исследовательских традициях классической и современной философии: пособие*, ред. А. И. Зеленков, БГУ, Минск 2015.

¹⁴⁸ Т. И. Заславская, *Социетальная трансформация российского общества. Деятельно-структурная концепция*, Издательство Дело, Москва 2002.

¹⁴⁹ *Социальное партнерство и развитие институтов гражданского общества в регионах и муниципалитетах. Практика межсекторного взаимодействия. Практическое пособие*, ред. А. Е. Шадрин, Агентство социальной информации, Москва 2010.

¹⁵⁰ *The Nonprofit Sector. A Research Handbook*, ed. W. W. Powell, Yale University Press, New Haven 1987.

¹⁵¹ *Pozarządowe instytucje społeczne...*

¹⁵² *Trzeci sektor dla zaawansowanych. Współczesne teorie trzeciego sektora – wybór tekstów*, red. A. Gałązka, J. Herbst, tłum. J. Popowski, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2006.

¹⁵³ *Trzeci sektor dla zaawansowanych. Nowoczesne państwo i organizacje pozarządowe – wybór tekstów*, red. J. Wygnański, tłum. E. Biernacka et al., Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2008.

trzeciego sektora¹⁵⁴, *Model współpracy administracji publicznej i organizacji pozarządowych*¹⁵⁵.

Gamę czasopism tworzą natomiast «СОЦИС. Социологические исследования»¹⁵⁶, „Studia Socjologiczne”¹⁵⁷, «Журнал социологии и социальной антропологии»¹⁵⁸, „Trzeci Sektor. Kwartalnik o problematyce społeczeństwa obywatelskiego”¹⁵⁹.

Podstawę do przeprowadzenia poniższej analizy osobliwości pozarządowego sektora niekomercyjnego w Rosji stanowią zdecydowanie różnego autoramentu kodeksy, ustawy federalne, dekrety prezydenckie, rozporządzenia rządu czy postanowienia władz niższego szczebla. Prócz tego znajdują się w tej grupie także materiały źródłowe wytworzone przez poszczególne organizacje pozarządowe, instytucje społeczeństwa obywatelskiego czy wyspecjalizowane w kwestii wypracowania wspólnych założeń kooperacji dwu-, trzysektorowej ciała doradcze i konsultacyjne, działające przy instytucjach władzy wykonawczej, poczynając od najwyższego szczebla, na poziomie municypalnym kończąc. Z tego też powodu nie sposób przybliżyć czy choćby tylko wymienić wykorzystanych w tym studium pozycji literatury przedmiotu. Pozostaje jedynie skierować uwagę czytelnika na znajdujący się na końcu monografii wykaz bibliografii.

4. Ścieżka badawcza a materiał źródłowy

W kwestii nie tyle podejścia badawczego, ile skonkretyzowanej metody badań stwierdzić trzeba, że zależy ona wprost od zadań struktury materiału danej części pracy. Zagadnienie osobliwości pozarządowego sektora niekomercyjnego można badać, wykorzystując analizę systemową. Teoretyczny kontekst dla tej metody tworzy nowy instytucjonalizm, zwany również neoinstytucjonalizmem. Z kolei analiza instytucjonalna sięga do takich teorii, jak zmiana systemowa, neokorporacjonizm i teoria uczestnictwa, czyli partycypacji politycznej. Niezbędnymi okazały się modele definiujące ramy pojęciowe takich zjawisk jak teoria

¹⁵⁴ *Elementarz trzeciego sektora*, red. A. Gałązka, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2005.

¹⁵⁵ Departament Pożytku Publicznego, *Model współpracy administracji publicznej i organizacji pozarządowych*, [on-line:] http://www.ekonomiaspoleczna.gov.pl/download/files/Biblioteka/BPP/model_wspolpracy.pdf – 28 I 2019.

¹⁵⁶ «СОЦИС. Социологические исследования», [on-line:] http://socis.isras.ru/index.php?page_id=426 – 11 IV 2019.

¹⁵⁷ „Studia Socjologiczne”, [on-line:] <http://www.studiasocjologiczne.pl/> – 15 IV 2019.

¹⁵⁸ «Журнал социологии и социальной антропологии», [on-line:] <http://ecsocman.hse.ru/jssa/> – 15 IV 2019.

¹⁵⁹ „Trzeci Sektor. Kwartalnik o problematyce społeczeństwa obywatelskiego”, [on-line:] <https://kwartalnik3sektor.pl/pl/> – 15 IV 2019.

grup – w tym grup interesu oraz metapolityki, ale w ujęciu jej obywatelskich form uczestnictwa. Wymienione tu metody i stanowiska świadczą o złożoności prezentowanej tematyki, wieloaspektowości problemu, którego pole eksploracyjne wymaga sięgnięcia do technik badawczych i narzędzi wielu pokrewnych sobie dyscyplin. Odnaleźć zatem można nie tylko metody przynależne naukom o polityce, lecz także historii, socjologii, prawu. Interdyscyplinarne, o szeroko zakrojonej metodyce badawczej studium wymaga przynajmniej w podstawowym ujęciu przybliżenia konstytutywnych założeń obranej ścieżki badawczej.

Nurtem teoretycznym stanowiącym bazę dla rozważań nad osobliwościami pozarządowego sektora niekomercyjnego w Rosji w latach 2000–2018 jest podejście neoinstytucjonalne, ukształtowane dopiero w połowie lat 80. XX wieku¹⁶⁰. W szeregu właściwości, które oddają naturę tego podejścia i znajdują swoje zastosowanie, można wskazać następujące cechy:

1. aprobujący stosunek do całościowej wizji systemu politycznego jako procesu decyzyjnego w zakresie rozdziału dóbr i ciężarów, ale akcentujący równocześnie znaczenie ograniczeń, jakie zawężają swobodę dokonywanych wyborów;
2. polityka rozumiana jako sposób rozstrzygania konfliktów społecznych powstających na tle dostępu do władzy oraz sposobu jej sprawowania, ale również na tle wartości, jakie są przez system polityczny i w jego ramach zaspokajane;
3. instytucje budowane w oparciu o tradycje wyrażające kulturową tożsamość społeczeństwa tworzone po to, by umożliwić różnym grupom dostęp do cenionych przez nie dóbr, utrwalić społecznie akceptowane wzorce zachowań politycznych i pozwolić na rozwiązanie stanowiących sedno polityki konfliktów¹⁶¹;
4. elementy systemu politycznego – zarówno normy, jak i zachowania, niezależnie od tego, czy stanowią realizację, obejście czy też naruszenie zawartych w normach wzorców, którego to systemu celem jest nie tylko uzyskanie politycznej stabilizacji, ale także realizacja tych wartości, które zyskały społeczną akceptację. Sam system polityczny traktowany jest natomiast jako szczególnie sposób powiązania wartości i zachowań w spójną całość, co umożliwia utrwalone instytucje i procedury, wprowadzające do życia politycznego element pewności i powtarzalności;
5. instytucje to nie abstrakcyjne „struktury” umożliwiające podejmowanie działań zmierzających do zaspokojenia indywidualnych bądź zbiorowych interesów, to też nie wyłącznie wyraz działania czynników zewnętrznych,

¹⁶⁰ Założenia neoinstytucjonalizmu zostały sformułowane w: J. G. March, J. P. Olsen, *The New Institutionalism. Organizational Factors in Political Life*, „American Political Science Review” 1984, Vol. 78, № 3, pp. 734–749, <https://doi.org/10.2307/1961840>.

¹⁶¹ P. A. Hall, R. C. R. Taylor, *Political Science and Three New Institutionalisms*, „Political Studies” 1996, Vol. 44, № 5, pp. 936–967, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb00343.x>.

a przeciwnie, rozumiane jako formalne i nieformalne procedury, rutyna, konwencje, normy z jednej strony odzwierciedlają historycznie sprawdzone idee i wartości, pozwalają nadać działaniom społeczny sens, z drugiej natomiast umożliwiają rozwiązywanie konfliktów, stanowiąc „kierunkowskaz etyczny” i umożliwiając realizację strategii formułowanych przez aktorów polityki¹⁶².

Na tle wyżej przywołanego nurtu neoinstytucjonalnego, zgodnie z którym **system polityczny** z analizą systemową jako dominującym ujęciem definiowany jako

osadzona w szeroko rozumianym otoczeniu społecznym **utrwalona sieć norm, zachowań i interakcji, determinowanych zarówno przez zewnętrzny kontekst, jak i wewnętrzny hierarchiczny porządek, w ramach którego się kształtują i rozwijają, staje się na powrót typem porządku (ładu) społecznego, realizującym się na wielu płaszczyznach: czasowej, wewnątr zorganizacyjnej, normatywnej, demograficznej czy symbolicznej**¹⁶³.

Analiza systemowa stanowi dogodne narzędzie do nakreślenia funkcjonowania w obrębie systemu politycznego pozarządowego sektora niekomercyjnego, traktowanego jako odrębny podsystem społeczny. Ponieważ za system polityczny uznaje się uporządkowany wewnętrznie w całość układ elementów mających określoną strukturę, można go zatem potraktować jako synergię współdziałających ze sobą elementów, stanowiących celowo zorientowaną jedną całość. Elementy tworzące system charakteryzują się występowaniem specyficznych, właściwych tylko sobie atrybutów, które wchodzą w określone relacje. W ten sposób nakreślone zostało studium nad rolą pozarządowego systemu niekomercyjnego jako jednego z głównych czynników kształtujących model zarządzania państwem. Przyjęta zatem optyka wymusza znalezienie odpowiedzi na pytania o występujące więzi trzeciego sektora z pozostałymi sektorami wraz z możliwymi źródłami i intensywnością siły wiążącej, ale też prowadzi do odnalezienia występujących nie tylko w samym sektorze niekomercyjnym, lecz także w jego otoczeniu tak typowości, jak również osobliwości. Osobną kwestią pozostaje stopień autonomii i współzależności obu systemów, które, chociaż przyjmują nieraz stanowiska odmienne wobec pryncypiów, nie są w stanie funkcjonować w oderwaniu od siebie. Innymi słowy, przy badaniu osobliwości pozarządowego sektora niekomercyjnego w Rosji należy, dokonując jego analizy średniego rzędu, czynić to, po pierwsze, z uwzględnieniem funkcjonujących dwu pozostałych

¹⁶² A. Antoszewski, *System polityczny jako przedmiot badań politologii i nauki prawa konstytucyjnego*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Studia Erasmiiana Wratislaviensia” 2014, z. 8: *Rozprawa o metodzie prawa i polityki. Discourse on the Methods of Law and Politics*, ss. 19–20.

¹⁶³ *Ibidem*, s. 20.

sektorów – państwowego i komercyjnego, a po drugie, w ścisłym powiązaniu z otoczeniem systemu.

Graficzne ujęcie powiązań w systemie społecznym FR wskazuje jednoznacznie na cztery zmienne wyjaśniające (system polityczny, kultura polityczna, ustawodawstwo, strategia zarządzania państwem), które, ulegając stałym przeobrażeniom, bezpośrednio oddziałują na funkcjonowanie pozarządowego sektora niekomercyjnego, będącego zmienną zależną. Pomiedzy nimi oczywiście występują inne czynniki, o znacznie mniejszej możliwości wpływania, jednakże w tym układzie dużo ważniejsze są „wejścia” do systemu i „wyjścia” z niego, albowiem to na tym poziomie organizacje pozarządowe mają największe możliwości uczestnictwa w procesie decyzyjnym. Podkreśla to bardzo wyraźnie Aleksandr J. Sungurow, który na podstawie prowadzonych badań nad funkcjonowaniem trzeciego sektora w Rosji wskazał na jego ważką w tym przypadku rolę. Rysunek 1 stanowi ilustrację bazowych powiązań i współzależności w rosyjskim systemie społecznym, zaś rysunek 2 oraz tabela 2 przedstawiają formy i metody uczestnictwa pozarządowego sektora niekomercyjnego w procesie realizacji założeń polityki publicznej.

Rysunek 1. System oddziaływań w systemie społecznym Federacji Rosyjskiej w odniesieniu do pozarządowego sektora niekomercyjnego

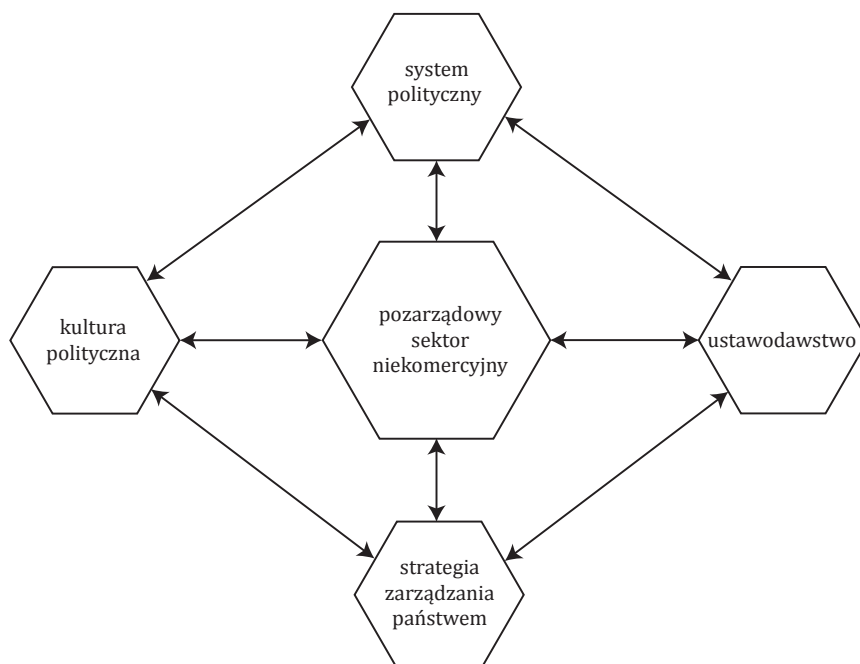
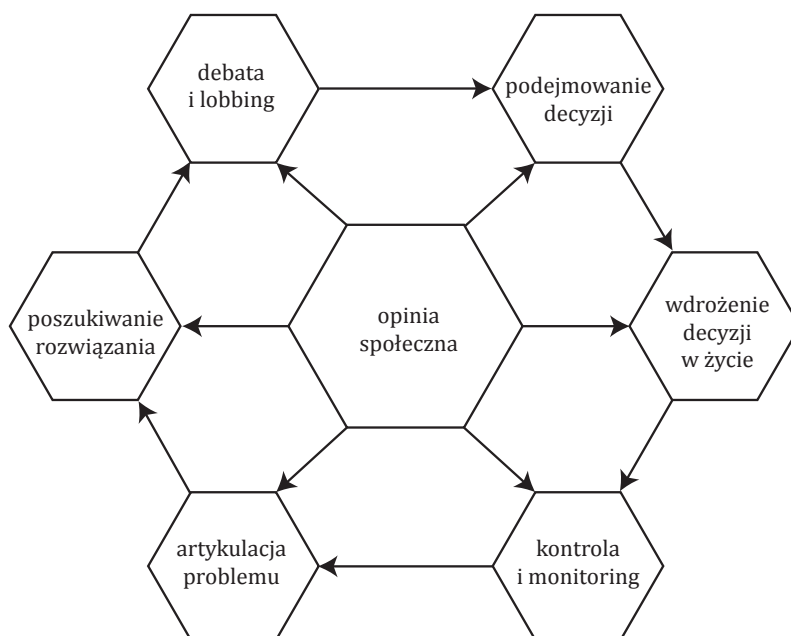

Tabela 2. Formy i metody uczestnictwa pozarządowego sektora niekomercyjnego w procesie realizacji założeń polityki publicznej

	Sektor niekomercyjny	Władza	Eksperti
Artikulacja problemu	***	*	**
Poszukiwanie rozwiązania	**	**	***
Wybór wariantów i lobbing	***	**	**
Podejmowanie decyzji	-	***	-
Wdrożenie decyzji w życie	*	***	*
Kontrola	**	**	**

Źródło: opracowanie własne na podstawie: А. Ю. Сунгуров, *Гражданское общество и его развитие в России. Учебное пособие*, Издательство «ЮТАС», Санкт-Петербург 2008, с. 132.

Rysunek 2. Formy i metody uczestnictwa pozarządowego sektora niekomercyjnego w procesie realizacji założeń polityki publicznej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: А. Ю. Сунгуров, *Гражданское общество и его развитие в России. Учебное пособие*, Издательство «ЮТАС», Санкт-Петербург 2008, с. 131.

Zaprezentowane powyżej grafiki (rys. 1 i 2 oraz tabela 2) wskazują, że metoda systemowa znajduje w pełni swoje zastosowanie w przypadku studium nad funkcjami wypełnianymi przez wszystkie trzy sektory w odniesieniu do wdrażania strategii polityki publicznej, przy czym warto zauważyć, że w postaci trzeciego elementu nie występuje obok państwa i sektora społecznego świat biznesu, lecz środowisko eksperckie. Oczywiście, autor nie eliminuje sektora drugiego – prywatnego – z koncepcji funkcjonowania państwa, lecz koncepcję tę po prostu modyfikuje. Zgodne z założeniami Sungurowa współ z sektorem pierwszym – państwowym, drugim – komercyjnym, trzecim – społecznym, ważkim, porównywalnym z pozostałymi segmentami nowoczesnego, współczesnego państwa rosyjskiego w XXI wieku jest właśnie sektor ekspercki. Poddając procesowi eksplanacyjnemu zagadnienie synergii trójsektorowej w zakresie współpracy na rzecz nowoczesnego zarządzania społeczno-politycznego, autor uzasadnia potrzebę włączenia grona specjalistów do struktury kształtującej rosyjską rzeczywistość względami pragmatycznymi. Posługując się podejściem systemowo-funkcjonalnym, skupia się w tym przypadku na koncepcie „wejść” i „wyjść” systemu i na tej postawie słusznie analizuje proces uczestnictwa pozarządowego sektora niekomercyjnego w szeroko rozumianym procesie decyzyjnym państwa. Podejście Sungurowa, przez niego samego stosowane w praktyce, z jednej strony świadczy o odwadze i determinacji działaczy, aktywistów społecznych, takich jak on sam, zaangażowanych w działalność licznych stowarzyszeń społecznych, i dowodzi skuteczności ich lobbingu i oddziaływania w terenie, a z drugiej strony uzmysławia raczej pretensje i nadzieje przedstawicieli intelektualnej klasy średniej miejskich ośrodków uniwersyteckich do stania się dla władzy partnerem. Również ten aspekt życia społeczno-politycznego należy uwzględnić w postępowaniu badawczym, wykorzystując do jego zdiagnozowania nie tylko metodę systemową, lecz również historyczną, albowiem źródła owych oczekiwań społecznych wywodzą się zarówno z okresu jeszcze pieriestrojki, jak i epoki jelcynowskiej¹⁶⁴. Egzemplifikacją form samoorganizacji wspólnot akademickich, z których wywodzą się instytucje zrzeszające ekspertów – mediatorów, są tzw. fabryki myśli oraz profesjonalne stowarzyszenia konsultingowe, których aktywność potwierdza tezę o permanentnej fluktuacji społeczeństwa rosyjskiego, bez względu na obecnie obowiązujący wektor polityki wewnętrznej¹⁶⁵.

¹⁶⁴ А. Ю. Сунгуров, *Публичная политика: основные направления исследований...*, ss. 8–28; A. Sungurow, *Rosyjskie i radzieckie tradycje udziału przedstawicieli środowiska akademickiego w polityce. Władimir Wiernadski, Andriej Sacharow i inni*, [w:] *Rewolucja rosyjska. Spuścizna. „Implementacje strategii” zmiany*, red. A. Jach, Księgarnia Akademicka, Kraków 2017, ss. 81–90, *Rosja Wczoraj, Dziś i Jutro. Polityka – Kultura – Gospodarka – Religia*, t. 21, <http://doi.org/10.12797/9788376389028.07>.

¹⁶⁵ А. Ю. Сунгуров, *Как возникают политические инновации: «фабрики мысли» и другие институты-медиаторы*, Политическая энциклопедия, Москва 2015.

Analiza zjawiska osobliwości pozarządowego sektora niekomercyjnego byłaby niepełna bez odwołania się do ram pojęciowych **teorii zmiany systemowej**, rozumianej szeroko jako „przekształcenie systemów politycznych w drodze ewolucji, rewolucji, transformacji i reformy”¹⁶⁶. Przedmiotem zainteresowania zmiany systemowej są zarówno procesy polityczne o charakterze progresywnym (demokratyzacja systemów autorytarnych, zwiększenie partycypacji społeczeństw w procesach rządzenia, poszerzanie zakresu praw obywatelskich), jak i regresywnym, w ramach których dochodzi do osłabienia instytucji demokratycznych, ograniczania wcześniej nabytych praw i wolności obywateli. Obie tendencje rozwojowe mogą zachodzić na drodze nacisków tak endogennych, jak i egzogennych, z tą różnicą, że w przypadku państw autorytarnych napotyka się silny opór ze strony elity rządzącej, przybierając albo gradualny, albo rewolucyjny charakter¹⁶⁷. Zastosowanie koncepcji zmiany systemowej będzie interesującym zabiegiem w kontekście ogłoszonej w 2000 roku w Rosji przez nowego włodarza Kremla Władimira W. Putina strategii modernizacji państwa w duchu wyzwania XXI wieku. Przy czym warto zwrócić uwagę na fakt, iż przez pojęcie modernizacji, definiowanej jako wielopłaszczyznowy proces przechodzenia od społeczeństwa tradycyjnego do nowoczesnego, który odbywa się na płaszczyznach społeczno-ekonomicznej, kulturowej i politycznej przy użyciu z kolei instrumentów takich jak: industrializacja, urbanizacja, edukacja, postępy technologiczny i organizacyjny, w modernizującej się Rosji rozumiano co innego. Jak wspomniano uprzednio, celem nowej elity rządzącej nie była rzeczywista realizacja postulatów unowocześnienia, lecz petryfikacja zastanej rzeczywistości przy jednoczesnym wzmocnieniu władzy wykonawczej. Centralizacja struktury zarządzającej państwem skutkowałą wprowadzeniem stabilizacji politycznej elit i grup społecznych związanych z osobą prezydenta – służb bezpieczeństwa, *siłowników*, resortów gospodarki o strategicznym znaczeniu dla państwa. W praktyce osiągnięto wzmocnienie pionowej struktury władzy (*вертикаль власти*), która stała się *de facto* kręgosłupem utrzymującym w niemal niezmiennym kształcie silny model władzy prezydenckiej. Odchodzenie natomiast od zadeklarowanych wcześniej i podtrzymywanych nadal tendencji demokratyzacyjnych przekuło się w wypracowanie własnej koncepcji rozwoju demokracji – demokracji suwerennej (*суверенная демократия*)¹⁶⁸.

¹⁶⁶ A. W. Jabłoński, *Teoria i podejścia w badaniach zmiany systemów politycznych*, [w:] *Podejścia badawcze i metodologie w nauce o polityce*, red. B. Krauz-Mozer, P. Ścigał, Księgarnia Akademicka, Kraków 2013, ss. 78–86, *Societas*, nr 68.

¹⁶⁷ *Ibidem*.

¹⁶⁸ В. Ю. Сурков, *Национализация будущего [параграфы про суверенную демократию]*, [w:] *Суверенная демократия. От идеи к доктрине. Сборник статей*, Издательство «Европа», Москва 2007, ss. 27–44.

Jednakże marzenia o takim stopniu petryfikacji systemu politycznego w Rosji, który stałby się rękojmią nieusuwalności z zajmowanych stanowisk – prywatyfikacja władzy tak jak w dobie wczesnych lat 90. XX wieku – przysły jak bańka mydlana. Źródeł niemożności spełnienia owych marzeń decydentów rosyjskich poszukiwać można w pierwszym rządzie w samym społeczeństwie rosyjskim, które na skutek zachodzących od 30 lat przeobrażeń coraz częściej przybierało postawy protoobywatelskie. Obywatele, jak podkreślają Robert A. Dahl i Bruce Stinebrickner, zaczęli wykształcać elementy syndromu nowoczesności w postaci wzrostu gospodarczego, urbanizacji, edukacji, wysokiego poziomu dochodów, co w konsekwencji przekuło się w wywieranie oddolnej presji na wprowadzanie demokratycznych zmian¹⁶⁹. Rosyjska rzeczywistość już знаła ten model walki o swoje prawa, toteż sięgając do sprawdzonych metod z okresu dysydenckiego (choć wiedza na temat działalności desydentów i stosowanych przez nich metod w społeczeństwie rosyjskim nadal jest niewielka), zaczęto dopominać się wyłącznie stosowania przez władze różnych szczebli i struktur resortowych przepisów obowiązującego prawa: wprowadzenia i wzmocnienia praw społecznych, ekonomicznych, kulturalnych, psychologicznych i politycznych; możliwości udziału w życiu politycznym poprzez uczestnictwo w wolnych i uczciwych wyborach najwyższych urzędników państwowych; dostępu do informacji ze zróżnicowanych źródeł, w tym pozarządowych; wolności słowa, zrzeszania się i tworzenia stowarzyszeń w postaci niezależnych ruchów politycznych, kulturalnych, społecznych i ekonomicznych. Taktyka władz obliczona na tłumienie tych dążeń staje się nie tylko coraz bardziej skomplikowana, ale także kosztowniejsza. Skutki populizmu, agresywnej polityki militarnej, przy coraz mniejszych możliwościach zaspokajania podstawowych potrzeb społecznych na skutek stale pikującej gospodarki rosyjskiej, stają się przejawami rozchodzenia się interesów autorytarnego systemu politycznego i kształtującego się w zgoła odmiennym paradygmacie aksjologicznym społeczeństwa rosyjskiego. Nie ma oczywiście mowy o obaleniu systemu czy radykalnej zmianie systemowej, lecz obywatele zmęczeni ciągłymi problemami życiowymi oraz przez nikogo nieograniczaną i niekontrolowaną samowolą urzędników stopniowo, rok po roku zaczęli coraz głośniejsze dopominać się o swoje prawa i walczyć za pomocą różnych form o swoje żywotne interesy.

Druga przyczyna niepowodzenia utrzymania silnej scentralizowanej władzy w rękach prezydenta i wąskiej elity oligarchów politycznych leży w pogłębiającej się niesterowalności państwa w dobie nowoczesnego zarządzania. Wdrażana w życie w innych europejskich państwach strategia trójsektorowego zarządzania została dostrzeżona też na Kremlu, tym bardziej że na efekty tego nowoczesnego

¹⁶⁹ R. A. Dahl, B. Stinebrickner, *Współczesna analiza polityczna*, tłum. P. M. Kazimierczak, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007, s. 151, *Spółeczeństwo Współczesne*.

modelu nie trzeba było długo czekać. Wzorując się na rozwiązaniach brytyjskiego Kompaktu (1997), podjęto decyzję o takim przeobrażeniu wewnętrznej sceny politycznej, aby także w Rosji wdrożyć podobne praktyki. Proces implementacji synergii trójsektorowej rozłożony został na kilka lat, w trakcie których „uporządkowano” najpierw sferę biznesu, a następnie „zinwentaryzowano” sferę pozarządowego sektora niekomercyjnego. „Przetrażenie kręgosłupa” finansowym oligarchom z Michaiłem B. Chodorkowskim na czele było początkiem owej taktyki, przy czym zaznaczyć trzeba, że absolutnie strategia ta nie została wypracowana w gremiach rządowych. Jej implementację zainicjowano *ad hoc* na skutek już drugiego w najnowszej historii Rosji kryzysu ekonomicznego, który podobnie jak pierwszy, z 1997 roku, nie tylko odcisnął piętno na gospodarce państwa, ale przede wszystkim dał się we znaki społeczeństwu rosyjskiemu. Nieefektywność struktur państwowych oraz nieumiejętność wydzwignięcia ze stagnacji, w której znalazła się Rosja, wymusiły na decydentach zmianę kursu wobec dwu pozostałych sektorów. W ten sposób rozpoczęto koncepcyjne przygotowania do stworzenia nowej idei zarządzania, która opierać się miała na współpracy trójsektorowej: państwa, świata biznesu i społeczeństwa obywatelskiego.

Uwidacznia się tu jednak stała cecha rosyjskiej polityki wewnętrznej – powoływanie się na istniejące na Zachodzie koncepcje, strategie, doświadczenia i praktyki oraz programy i ich przeszczepianie, na ile to możliwe, na grunt rosyjski. Tak było również w tym przypadku. Zmianę strategii zarządzania interpretowano z zastosowaniem **koncepcji polityki publicznej**, która pozostając w ścisłym związku z ustrojem politycznym, sprowadza się do zorganizowanej działalności politycznych aktorów (partii politycznych, związków obywatelskich, rządu itp.) w celu rozwiązywania problemów społecznych na drodze określonych sposobów. To z kolei stanowi bezpośrednie odwołanie do innego podejścia teoretycznego, umożliwiającego zbadanie funkcjonalności rosyjskiego sektora pozarządowego – **neokorporatystycznego**, odwołującego się i sytuującego zarazem rosyjski pozarządowy sektor niekomercyjny w teorii społeczeństwa obywatelskiego.

Doświadczenia Rosji w zakresie trwającej od ponad 30 lat modernizacji pozwalają stwierdzić, że w tym przypadku ukształtowany został model systemu wschodnioeuropejskiego państwa i funkcjonującego w tychże warunkach społeczeństwa. Ten odmienny zarówno pod kątem uwarunkowań egzogennych, jak i endogennych wariant systemu społecznego i otaczającego go środowiska, po pierwsze, pomaga wyjaśnić proces tworzenia inicjatywy społecznej, samokształcenia grup interesu i szybkiej zmiany identyfikacji społecznej w kraju o silnej tradycji państwowej; po drugie, pozwala badać sferę niepaństwową w kraju o słabo rozwiniętych prawach własności i niezbyt licznej warstwie średniej; po trzecie, funkcjonujące w rosyjskich warunkach organizacje społeczne i społeczeństwo obywatelskie pomagają zrozumieć specyfikę walki z omnipotencją władzy politycznej, rozpoczętej od dołu przez niekomercyjne struktury i grupy

społeczne. Wreszcie, po czwarte, zainteresowanie przeobrażeniami wewnętrznymi zachodzącymi w Rosji pod kątem badań nad pozarządowym sektorem niekomercyjnym otwiera nowy kierunek badań nad liberalizmem i reformami w kraju pozbawionym korporacyjnej tradycji, jaką mają Niemcy, lub indywidualistycznej tradycji Anglii i Ameryki¹⁷⁰.

Podejście neokorporatystyczne okazało się wielce pożyteczne przy poszukiwaniu modeli współpracy pomiędzy sektorami państwowym, komercyjnym a pozarządowym. Przedstawiciele wielu środowisk w Rosji usiłowali wypracować jakiś *modus vivendi* kooperacji w warunkach zdecydowanej dominacji struktur państwowych nad pozostałymi instytucjami społeczeństwa obywatelskiego. Istota tak pojmowanej polityki publicznej sprowadza się do jej ujmowania w kategoriach korporacyjnych, albowiem będąc ukierunkowaną na synergiczne współuczestnictwo sfery biznesu, państwa i społeczeństwa w procesie rozwiązywania problemów społecznych, „jest empirycznie przedstawiana jako przestrzeń podejmowania decyzji politycznych dotyczących dóbr społecznych, wielkości sektorów gospodarki państwowej i samorządowej oraz społecznego dobrobytu, sfery działalności społeczeństwa obywatelskiego i politycznego”¹⁷¹.

Innymi słowy mówiąc, wszyscy aktorzy polityczni reprezentujący poszczególne sektory są traktowani jako korporacje dążące do uzyskania dostępu do procesu decyzyjnego. Proces przyznawania uprzywilejowanej pozycji określonym grupom społecznym i reprezentującym je grupom interesu przez decydentów skutkuje w praktyce ukształtowaniem się zinstytucjonalizowanego systemu powiązań między grupami interesu a rządem. Strony dążą do stworzenia stabilnych mechanizmów i procedur kooperacji w procesie tworzenia i wprowadzania w życie polityki publicznej. Wyrazem koncentracji staje się stworzenie zamkniętej formy prowadzenia przetargów politycznych, określanej mianem „**tripartizmu**”. Jest to konfiguracja instytucji i agend reprezentujących rząd, związki zawodowe oraz pozarządowy sektor niekomercyjny i przedsiębiorców, w ramach której toczą się konsultacje i przetargi dotyczące zwłaszcza polityki społeczno-gospodarczej państwa (np. kwestie płac, cen, ubezpieczeń, zasiłków, polityki dochodowej)¹⁷².

Tripartizm znalazł swoje zastosowanie w poszczególnych krajach jako swego rodzaju remedium na azjatycki kryzys finansowy. Umożliwił on państwu gromadzenie rezerw walutowych w celu uniknięcia konieczności przyjmowania zaleceń polityki MFW w przyszłości. To z kolei stanowi impuls inwestycyjny dla

¹⁷⁰ Д. Брэдли, *Общественные организации и развитие гражданского общества в до-революционной России*, «Общественные науки и современность» 1994, № 5, сс. 78, 88.

¹⁷¹ Л. В. Сморгун, *Публичная политика как отрасль науки*, [w:] *Публичная политика. Институты, цифрование, развитие*, ред. Л. В. Сморгун, Издательство «Аспект Пресс», Москва 2018, с. 15.

¹⁷² R. Croucher, G. Wood, *Tripartism in Comparative and Historical Perspective*, „Business History” 2015, Vol. 57, № 3, p. 350, <https://doi.org/10.1080/00076791.2014.983479>.

przedsiębiorstw międzynarodowych, które decydują się lokować kapitał w krajach z różnych powodów, od zasobów naturalnych, poprzez dostęp do rynku, po chęć korzystania z określonych lokalnych systemów produkcji. Jednym z elementów takiej strategii jest właśnie „partnerstwo społeczne”, którego alternatywna, specyficzna forma utrzymuje się w Rosji. Świadectwem partnerskiego stosunku do Federacji Rosyjskiej jako strony w trójstronnych relacjach międzynarodowych jest umowa z Międzynarodową Organizacją Pracy. W treści zawartego porozumienia pojawiła się owa osobliwa rosyjska forma kooperacji społecznej zwana „korporacyjnym przymusem” (*coercive corporatism*), który również uosabia słabe formy trójstronności.

Przywołanie koncepcji tripartizmu i jej zastosowanie w teorii polityki publicznej z uwzględnieniem podejścia neokorporacjonistycznego we współczesnej Rosji dowodzi skuteczności obranej strategii zarządzania na poziomie zarówno współpracy na arenie międzynarodowej, jak i polityki wewnętrznej. Zaaranżowana przez decydentów adaptacja jej założeń i implementacja wypracowanych przez nią rozwiązań na gruncie rosyjskim zaczęła stymulować poszczególne sfery życia społecznego, ekonomicznego i politycznego państwa, przekuwając się faktycznie w zdynamizowany proces ożywienia, widoczny zwłaszcza u obywateli. Zmotywowani różnego typu zachętami na rzecz zaangażowania się w procesy modernizacyjne i podniesienie funkcjonalności oraz zwiększenie efektywności struktur państwowych, przede wszystkim w terenie, w sposób coraz bardziej zdecydowany zaczęli dopominać się partnerskiego traktowania przez decydentów równego szczebla. Władze państwowe natomiast zadbały w imię dobrze pojętego własnego interesu, aby tworzyli oni sami oddolnie bądź uczestniczyli w odgórnie powoływanych strukturach społecznych, które z ich punktu widzenia były zdecydowanie łatwiejszymi do sprawowania kontroli obiektami. Ponadto, opierając się na zasadzie konkurencyjności, uruchamiali procesy rywalizacyjne pomiędzy poszczególnymi formacjami społecznymi w zakresie świadczenia usług społecznych i wykonywania zleconych zadań. Tymi uprzywilejowanymi organizacjami pozarządowego sektora niekomercyjnego stały się **społecznie zorientowane organizacje niekomercyjne – tzw. SO NKO**. W zamian za wypełnianie funkcji prospołecznych i zastępowanie *de facto* państwa organizacje *non profit* obdarzone zostały licznymi ulgami, przywilejami i różnego autoramentu wsparciem.

Jedną z koncepcji, która znajduje zastosowanie w procesie eksplanacyjnym pozarządowego sektora niekomercyjnego pod kątem występujących weń osobliwości, jest bez wątpienia **teoria grup**, zwana także **teorią grup społecznych** lub **teorią społeczeństwa**. Chociaż w niniejszym studium nie stanowi ona głównego instrumentarium badawczego, odwołanie się do niej w przypadku rosyjskiej rzeczywistości jest w pełni zasadne. Silne związki teorii grup, zwłaszcza w ujęciu grup interesu i wpływu (nacisku), z koncepcją neokorporatystyczną wskazują na jej żywotność oraz dużą popularność w krajach o niezbyt mocno

zinterioryzowanych wartościach demokratycznych. Określenie organizacji pozarządowego sektora niekomercyjnego jako korporacyjnych społecznych grup interesu i/lub nacisku umożliwia decydom rosyjskim wypracowanie takiej strategii politycznej w zakresie zarządzania państwowego, która w efekcie synergii może przynieść pożądane przez rządzących skutki. Stąd zainteresowanie grupami prowadzi do narzucenia im określonych ról, które mogą odgrywać w sferze politycznej. Po pierwsze, jako podmioty polityki (uczestnicy polityki publicznej) mogą modyfikować bądź wywoływać procesy znaczące dla systemu politycznego oraz całego społeczeństwa. Po drugie, stanowią oparcie i zaplecze dla elit politycznych. Po trzecie, są gwarantem stabilności systemów politycznych. Po czwarte, uczestniczą bezpośrednio bądź pośrednio w procesie podejmowania decyzji strategicznych, taktycznych i operacyjnych. Po piąte, kształtują wewnętrzną strukturę władzy, przypisując pewnym jednostkom bądź podgrupom nadrzędne pozycje i role w podejmowaniu decyzji o wewnętrznogrupowym i zewnętrznym charakterze, wytwarzają specyficzne więzi, symbole, rytuały¹⁷³. Wszystkie wskazane funkcje i wynikające z nich zadania pozostają w zgodzie z deklarowanymi misją i celami i są realizowane przez organizacje pozarządowego sektora niekomercyjnego w Federacji Rosyjskiej. Drugorzędne znaczenie mają w tym przypadku takie kwestie, jak oddolny czy odgórny proces ich kreowania, instytucje założycielskie, źródła finansowania i zarządzania majątkiem formacji czy też obszar i profil działalności. Dostosowując się do politycznych realiów państwa rosyjskiego, organizacje trzeciego sektora wchodzą w role struktur państwowych, niejednokrotnie je nie tylko wspierając, lecz *de facto* zastępując czy wyręczając. Stają się w praktyce zleceńbiorcami w zakresie realizacji zadań w kontekście wypełniania obowiązków o społecznie istotnym znaczeniu. To z kolei potwierdza tezę o konieczności zachowania równowagi pomiędzy sektorami państwowym, biznesowym i niekomercyjnym, albowiem tylko takie trialistyczne podejście gwarantuje utrzymanie stabilności, a także warunkuje rozwój państwa.

Ostatnim, dość ważnym podejściem z punktu widzenia badania osobliwości rosyjskiego sektora pozarządowego jest **teoria uczestnictwa**, którą w kategoriach partycypacji politycznej zdiagnozował Mirosław Karwat¹⁷⁴. Analizując zakres i poziomy partycypacji politycznej obywateli, wskazał on na dwie formy uczestnictwa obywatelskiego. „**Antypolitykę**”, przez której pojęcie opisuje się kontestowanie polityki, i „samoobronę społeczną” prowadzoną pod hasłami przezwyciężenia polityki jako takiej. Z kolei „**metapolityka**” to działalność na rzecz

¹⁷³ A. Chodubski, *Grup teoria*, [w:] *Encyklopedia politologii*, red. M. Żmigrodzki, t. 1: *Pojęcia, teorie i metody*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2016, ss. 260–262.

¹⁷⁴ M. Karwat, *Polityka rzeczowa, stronnicza i metapolityka*, [w:] *Współczesne teorie polityki – od logiki do retoryki*, red. T. Klementewicz, Warszawa 2004, *Studia Politologiczne*, Vol. 8.

społecznej kontroli i regulacji warunków uprawiania polityki, przestrzegania reguł gry politycznej i praw uczestników, podporządkowania celów i środków polityki nadrzędnym normom moralnym, interesom i wartościom ogólnoludzkim. Do katalogu obywatelskich form metapolityki zaliczyć możemy zestawione przez Gene'a Sharpa i uprzednio przywołane formy nieposłuszeństwa obywatelskiego, a także oddolnie inicjowane aktywności, których obszar działalności nosi charakter nie jednostkowy, lecz ogólnoludzki i wywodzi się z głęboko humanistycznego źródła (np. ruchów obrony praw człowieka, metapolitycznej refleksji intelektualistów). Z kolei instytucjonalne, tradycyjne formy metapolityki, takie jak rzecznik praw obywatelskich, sądownictwo konstytucyjne, kontrolna funkcja mediów¹⁷⁵, decydenci rosyjscy uzupełnili o rodzime rozwiązania, takie jak Izba Społeczna FR, izby społeczne, komitety społeczne i rady społeczne działające przy ministerstwach, departamentach, służbach zarówno na poziomie federalnym, jak i regionów FR czy municypalnym. To właśnie instytucjonalne formy uczestnictwa tworzą obok pozarządowego sektora niekomercyjnego w Rosji instytucje społeczeństwa obywatelskiego.

Dla polskiego politologa metapolityka to także

próba ustalenia i egzekwowania reguł wiążących wszystkie strony gry politycznej, zapobiegających partykularnemu nadużyciu władzy, instytucji państwowych, cywilizujących i humanizujących walkę polityczną. Próba ustanowienia i zmaterializowania kontroli społecznej i kontroli ściśle prawnej nad działalnością polityków. Jej przesłanką jest nadrzędność dobra wspólnego nad partykularnymi roszczeniami, przeciwstawienie skrajnej stronnictwość i tendencyjności mechanizmów obiektywizacji prawdy i ocen społecznych. Oczywiście nie jest to takie proste w praktyce. Ale nie jest też czystą mrzonką, gdyż – wbrew pozorom – standardy i ograniczenia narzucane uczestnikom życia publicznego leżą w interesie ich wszystkich, skoro chodzi o ochronę bezpieczeństwa, prywatności, godności, zapobieganie takim nadużyciom polityków, które szkodzą także im samym¹⁷⁶.

Stanowisko Karwata jest o tyle interesujące, że diagnozuje występującą coraz częściej w poszczególnych państwach tendencję do centralizacji władzy wykonawczej, która, dążąc do wywalczenia sobie dominującej pozycji wobec pozostałych gałęzi władzy i marginalizując zarazem ich poszczególne agendy (w pierwszym rzędzie legislacyjnej), tworzy uwarunkowania do zbudowania modelu własnej „suwerennej” demokracji – autorytaryzmu.

¹⁷⁵ M. Karwat, *Uczestnictwo w polityce. Społeczne ramy zjawiska*, Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusk, Wydział Nauk Politycznych, rok akademicki 2001/2002, semestr zimowy/letni, I rok, przedmiot: „Partycypacja i animacja społeczna”, niepublikowany skrypt dla studentów.

¹⁷⁶ Idem, *Polityka, apolityczność i metapolityka*, [on-line:] <https://strajk.eu/polityka-apolitycznosc-i-metapolityka/> – 13 IV 2019.

5. Struktura pracy i jej uzasadnienie

Struktura niniejszej pracy ma charakter indukcyjnej analizy zawężającego się *spectrum* źródłowego. Składa się ona z czterech głównych rozdziałów, z których każdy odnosi się do innego zakresu badawczego. W rozdziale pierwszym *Organizacje pozarządowego sektora niekomercyjnego jako podmioty społeczeństwa obywatelskiego. Od zasady partycypacji obywatelskiej ku polityce publicznej* przedstawione są ramy teoretyczne rozważanych w studium ujęć: partycypacji obywatelskiej, społeczeństwa obywatelskiego czy polityki publicznej. Celem tegoż rozdziału było zwrócenie uwagi na strukturalne uwarunkowania funkcjonowania pozarządowego sektora niekomercyjnego jako instytucji społeczeństwa obywatelskiego w Federacji Rosyjskiej. Ponieważ system polityczny w Rosji podlega stałym ewolucyjnym zmianom, dla dalszych rozważań istotne było nakreślenie dynamiki tegoż procesu, który jest rezultatem „permanentnie zachodzących interakcji działań aktorów politycznych (jednostki, grupy, grupy społeczne), ich strategii, zasobów, celów oraz zastanych struktur (kontekstów) instytucjonalnych i symbolicznych (idee, wartości, przekonania)”¹⁷⁷.

W rozdziale drugim *Prawne i organizacyjne ramy działania organizacji pozarządowego sektora niekomercyjnego* dąży się do zdiagnozowania pod kątem występujących osobliwości pola definicyjnego wytypowania dopuszczalnych form organizacyjno-prawnych w świetle ustawodawstwa Federacji Rosyjskiej. Drugim celem było przywołanie właściwości prawnych organizacji pozarządowego sektora niekomercyjnego. Zadanie to zostało zrealizowane w oparciu o analizę instytucjonalno-prawną kodeksów, aktów normatywnych szczebla federalnego i innych aktów normatywnych (poziomu władz regionów FR, municypalnych), jak również inne kluczowe z wybranego punktu widzenia materiały źródłowe będące wytworami różnorodnego autoramentu instytucji społeczeństwa obywatelskiego. Ze względu na chaos prawny, z którym mamy do czynienia w przypadku materii państwowo-prawnej w Rosji, a który częściowo udzielił się tej części pracy, podjęto się trudu maksymalnego, o ile to było możliwe, uporządkowania tej silnie sfragmentaryzowanej, częściowo sprzecznej wewnętrznie materii.

Rozdział trzeci *Możliwości współpracy pozarządowego sektora niekomercyjnego z sektorem państwowym i jej elementy* poświęcony został takim kwestiom, jak: podstawy prawne współpracy, przesłanki utrudniające rozwój współpracy na linii pozarządowy sektor niekomercyjny-państwo i modele interakcji pomiędzy państwem a pozarządowym sektorem niekomercyjnym. Stanowi on analizę istoty funkcjonowania państwa rosyjskiego, którego uwaga koncentruje się wokół priorytetu zakładającego interakcję jednostki, społeczeństwa i państwa, ponieważ struktura społeczna, stan prawnej organizacji życia społecznego w dużej mierze

¹⁷⁷ A. W. Jabłoński, *op. cit.*

zależą od stopnia realizacji tego priorytetu. Odwołując się do założeń definiujących ową kooperację, wskazano na liczne podejścia i interpretacje występujące nie tylko na gruncie zachodniej nauki o polityce publicznej, lecz także do rodzimych, rosyjskich doświadczeń w tym zakresie. Dzięki temu zabiegowi udało się uwypuklić liczne osobliwości dotyczące funkcjonowania obywateli, organizacji pozarządowych, decydentów, instytucji społeczeństwa obywatelskiego. Przy tym zaakcentowano rosnącą rolę specjalistów i badaczy z wielu rosyjskich ośrodków naukowych, „fabryk myśli” i ośrodków eksperckich w wypracowaniu optymalnych warunków współpracy pomiędzy pozarządowym sektorem niekomercyjnym a strukturami rządowymi przy wykorzystaniu w pierwszym rządzie sposobów, metod i narzędzi dostępnych w koncepcji polityki publicznej.

Ostatni, czwarty rozdział *Rosyjski model współpracy jako przykład synergii międzysektorowej w procesie budowy społeczeństwa obywatelskiego* pomyślany został jako praktyczne zdiagnozowanie, na ile byłoby ono możliwe przy, po pierwsze, obowiązujących zasadach współpracy, po drugie, kooperacji przy tworzeniu polityki publicznej, po trzecie, współpracy w zakresie realizacji zadań polityki publicznej oraz, po czwarte, infrastrukturze współpracy i tworzeniu warunków do społecznej aktywności. Ważną sprawą, która znalazła tu swoje miejsce, jest kwestia stałego odwzorowywania na gruncie rosyjskim różnorodnych rozwiązań o demokratycznej proveniencji, mimo oficjalnego dystansowania się od Zachodu. Ponieważ potrzeba wypracowania *modus vivendi* pomiędzy strukturami władzy państwowej a pozarządowym sektorem niekomercyjnym w świadomości tak decydentów, jak i obywateli rosyjskich stanowiła jeden z głównych elementów tożsamości obywatelskiej, oznaczało to wymuszone odejście od dotychczas praktykowanego i sprawdzonego modelu zarządzania państwowego na rzecz społeczno-państwowego. Modyfikacji uległy nie tylko oczekiwania poszczególnych stron wobec siebie nawzajem, lecz także uwarunkowania strukturalne, w których w ciągu 18 lat rządów Władimira W. Putina realizowana była strategia modernizacji. Nade wszystko przeobrażeniu uległo samo społeczeństwo rosyjskie, stając się z przedmiotu podmiotem realizowanej polityki. W praktyce przyniosło to przesunięcie środka ciężkości z ośrodka rządzącego ku społeczeństwu, którego energia została skumulowana na poziomie oddziaływania horyzontalnego. W przeciwieństwie do struktury *wiertikali władzi* układ poziomy wzajemnych relacji w artykułowaniu, a następnie agregacji interesów społecznych jest zdecydowanie ostrzejszy i szybciej wychwytuje potrzeby oraz definiuje problemy rozwoju społecznego. Wobec występującej w powszechnym odczuciu indolencji rządzących w terenie szczególną rolę przypisuje się systemowi reprezentowania interesów społecznych w ramach zwiększania zasięgu zarządzania państwowego, co z kolei pozwala zachować balans w stosunkach między państwem a pozarządowym sektorem niekomercyjnym, chroniąc wypracowaną równowagę przed groźbą jej destrukcji. Ze strony państwa przekłada się ta taktyka na udzielanie

różnego typu wsparcia tak finansowego, jak i pozafinansowego: prawnego, organizacyjnego, kadrowego, konsultingowego w obszarze zarządzania. W Federacji Rosyjskiej implementacja międzysektorowej współpracy realizowana na bazie partnerskiego porozumienia, ale z uwzględnieniem przypisanych przez państwo dwu pozostałym sektorom komercyjnemu i niekomercyjnemu ról, skutkuje permanentnym, pokojowo przebiegającym procesem przeobrażania samego pozarządowego sektora niekomercyjnego, a przede wszystkim tworzących go obywateli. Oczekiwania podniesienia stopy życiowej są ściśle powiązane z żądaniami upodobnienia obowiązującego systemu społeczno-gospodarczego i politycznego do wzorców zachodnich, które mimo wielu słusznych krytycznych uwag nadal pozostają wzorem funkcjonalnego modelu państwa demokratycznego z głęboko zakorzenionym humanistycznym etosem jako rudymmentarnym źródłem.

6. Problemy badawcze

Potencjalnie można by wskazać na wiele innych jeszcze problemów badawczych niż te podane poniżej. Właściwością tych przywołanych jest skonkretyzowanie głównego celu badawczego, ukierunkowanego na przybliżenie specyfiki rosyjskiego pozarządowego sektora niekomercyjnego jako zjawiska o trialistycznej proveniencji w warunkach państwa transformującego się bez jednoznacznie dookreślonego wektora owych zmian. Wyłonieniu zaobserwowanych osobliwości w zakresie funkcjonowania pozarządowego sektora niekomercyjnego w Rosji posłużą przywołane poniżej najważniejsze z problemów badawczych:

- a) odtworzenie procesu ewolucji koncepcji partycypacji obywatelskiej w warunkach państwa znajdującego się w procesie transformacji, przy nie do końca wiadomym wektorze modernizacji;
- b) odtworzenie procesu tworzenia bazy materialno-prawnej, której nowelizacja uzależniona była wprost od woli politycznej decydentów, jak i od uwarunkowań wewnętrznej sceny politycznej;
- c) scharakteryzowanie i skatalogowanie dopuszczalnych przez prawo rosyjskie form organizacyjno-prawnych, pod postaciami których mogą działać organizacje pozarządowego sektora niekomercyjnego;
- d) uporządkowanie możliwych form koncepcji współpracy pomiędzy sektorem pierwszym, uosabianym przez państwo, sektorem drugim, którego emanacją pozostaje świat biznesu, oraz sektorem trzecim, który tworzą organizacje pozarządowe;
- e) zbudowanie rosyjskiego wariantu kooperacji pomiędzy państwem a pozarządowym sektorem niekomercyjnym z uwzględnieniem zmieniającej się wewnętrznej rzeczywistości państwa i społeczeństwa rosyjskiego.

Praca Anny Jach jest unikatowym przedsięwzięciem, wnikliwym, dobrze porządkującym złożoną materię. Zawiera odważne autorskie refleksje i oceny uzasadnione widoczną znajomością rzeczy. Kondycja społeczeństwa obywatelskiego w Rosji przyciąga uwagę, szczególnie świata zachodniego, zainteresowanego wdrażaniem w tym kraju standardów demokracji liberalnej. Jak wiadomo, przemiany ustrojowe nie przebiegają tam zgodnie z oczekiwaniami Zachodu. Praca Anny Jach jest ważnym wkładem w procesie rozpoznawania kierunku zmian politycznych w Rosji, nieoobojętnego dla Polski żyjącej w atmosferze rosyjskiego zagrożenia. Szereg treści opiniowanej książki stanowi także cenny materiał porównawczy do badania zjawiska organizacji pozarządowych w Polsce.

Z recenzji Andrzeja Czajowskiego

Предлагаемая автором монографии трактовка содержания процесса институционализации «третьего сектора» в современной России как «гибридного», связанного с использованием практик социального конструирования, характерных для пространства Европейского Союза, а также исторического опыта институционализации и организации публичных пространств в России следует считать теоретически и практически обоснованным. Подобный способ наблюдения и анализа позволяет не только выявить специфику функционирования «третьего сектора» в современной России, но и преодолеть идеологизированные стереотипы восприятия процессов становления гражданского общества в ее пространстве, что принципиально важно для выстраивания конструктивных отношений между Республикой Польша и Российской Федерацией. Критическая компонента монографии носит сбалансированный и конструктивный характер. Резецируемую монографию можно рассматривать как содержательное исследование, которое содержит ряд теоретически значимых, обоснованных выводов и обобщений об институциональных и организационных особенностях функционирования третьего сектора в современной России, которые можно использовать для дальнейших сравнительных научных исследований и в практике преподавания дисциплин социологического и политологического профиля. Очевидна и практическая значимость содержания монографии, обобщения и выводы которой могут представлять интерес для государственных институтов и организаций третьего сектора в Польше при планировании международного сотрудничества в этой сфере с аналогичными структурами в современной России.

Z recenzji Konstantina Zawierszynskiego

